

KOŚCIÓŁ W OKOWACH

DUSZPASTERSTWO
W CZASACH
STALINOWSKICH

władze komunistyczne
wobec działalności duszpasterskiej
Kościoła rzymskokatolickiego
w archidiecezji krakowskiej
w latach 1945-1956

ks. Przemysław Mardyła

Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Wydawnictwo WAM

Kraków 2009

© Wydawnictwo WAM, 2009

© Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

© Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego w Krakowie

Redaktor naukowy serii *Kościół w okowach*

Ks. dr hab. JÓZEF MARECKI

prof. Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II

Korekta

RENATA KOMURKA

Projekt okładki

ANDRZEJ SOCHACKI

Zdjęcia na okładce:

Oddział KSMM z Bieńczyc [1950] – Archiwum ks. P. Mardyla

Ks. Stanisław Słonka aresztowany przez PUBP w Żywcu [1950] – Archiwum IPN w Krakowie

Zwłoki zamordowanego ks. Michała Rapacza [1946] – Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

ISBN 978-83-7505-419-4

W Y D A W N I C T W O W A M

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 012 62 93 200 • faks 012 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

D Z I A Ł H A N D L O W Y

tel. 012 62 93 254 – 256; faks 012 43 03 210

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej

K S I Ę G A R N I I N T E R N E T O W E J

<http://WydawnictwoWAM.pl>;

tel. 012 62 93 260, 012 62 93 446-447

faks 012 62 93 261

Druk i oprawa

Drukarnia Leyko-Kraków

PAMIĘCI KAPŁANÓW:

KS. MICHAŁA RAPACZA (zm. 11/12 V 1946 r.)
KS. FRANCISZKA FLASIŃSKIEGO (zm. 6 IX 1946 r.)
KS. WŁADYSŁAWA GURGACZA (zm. 14 IX 1949 r.)
Ks. WITA MODESTA BRZYCKIEGO (zm. 10 X 1954 r.)
KS. JÓZEFA FUDALI (zm. 30 I 1955 r.)

**KTÓRZY, PEŁNIĄC POSŁUGĘ DUSZPASTERSKĄ
WOBEC WIERNYCH ARCHIDIECEZJI KRAKOWSKIEJ
W CZASACH TERRORU STALINOWSKIEGO,
PONIEŚLI NAJWIĘKSZĄ OFIARĘ, OFIARĘ WŁASNEGO ŻYCIA**

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Rozdział I

Władze partyjno-państwowe i ich ingerencje w zarząd archidiecezją krakowską (1945-1956)	19
1. Struktury kompetentnych władz państwowych zajmujących się Kościołem w województwie krakowskim	21
A. Władze partyjne	21
B. Organa administracyjne	29
C. Aparat bezpieczeństwa	39
2. Metropolita Adam Stefan Sapieha a władze komunistyczne: wymuszona koegzystencja (1945-1951)	51
3. Abp Eugeniusz Baziak i proces kurii krakowskiej (1951-1953)	78
4. Archidiecezja pod zarządem wikariusza kapitulnego bp. Franciszka Jopa oraz wikariuszy generalnych (1952-1956)	104

Rozdział II

Utrudnienia w duszpasterstwie zwyczajnym	135
1. Kaznodziejstwo, misje oraz rekolekcje jako przejaw „wrogiej działalności kleru”	136
2. Ograniczenia w posłudze sakramentalnej	148
3. Eliminacja procesji i pielgrzymek jako element budowy modelu „Kościoła zakrystiowego”	181

Rozdział III

Uniemżliwianie rozwoju duszpasterstw specjalistycznych	211
1. Likwidacja stowarzyszeń jako forma przeciwdziałania duszpasterstwu wśród młodzieży	212
2. Inwigilacja duszpasterstwa studentów	246
3. Utrudnienia w tworzeniu i rozwijaniu duszpasterstwa wśród robotników	259

Rozdział IV

Laicyzacja szkolnictwa	272
1. Organizacja nauczania religii i szkoły katolickie na terenie archidiecezji	273
2. Usuwanie religii ze szkół publicznych, represje wobec szkół katolickich i katechetów	285
3. Proces stopniowej laicyzacji wychowania	317

Rozdział V

Ograniczanie działalności charytatywnej	355
1. Działalność Związku Diecezjalnego „Caritas” w latach 1945-1950.	357
2. Przejęcie „Caritasu” przez władze państwowe	377
3. Placówki opiekuńczo-wychowawcze i lecznicze pod zarządem państwowego „Caritasu”	400
Zakończenie	424
Aneks	429
Spis tabel	449
Wykaz skrótów	451
Bibliografia	455
Indeks osobowy	480
Indeks kryptonimów i pseudonimów	493
Indeks geograficzny	495

Wstęp

Papież Jan Paweł II podczas wizyty biskupów polskich „ad limina” w styczniu 1993 r. zwrócił uwagę, iż Kościół w Polsce wyszedł zwycięsko z dziejowej próby, jaką była konfrontacja z wrogim wszelkiej religii totalitarnym systemem komunistycznym. Wyszedł z tej próby wzbogacony wielkim doświadczeniem – którego „nie wolno utracić”: *Jest to duchowe bogactwo, które ma się stać fundamentem i zaczynem ewangelizacji dzisiaj. Jest to także bogactwo, którego potrzebuje Kościół powszechny*¹. Po raz drugi nawiązał do tego tematu w czasie pielgrzymki do Polski w 1999 r. Wówczas to, podczas spotkania z pielgrzymami w Bydgoszczy, Jan Paweł II wezwał biskupów Europy – w tym Episkopat Polski – do zebrania świadectw o tych, którzy dali życie dla Chrystusa w tym okresie: *Nasz wiek XX, nasze stulecie ma swoje szczególne martyrologium w wielu krajach, w wielu rejonach ziemi, jeszcze nie w pełni spisane. Trzeba je zbadać, trzeba je stwierdzić, trzeba je spisać, tak jak spisały martyrologia pierwsze wieki Kościoła i to jest do dzisiaj naszą siłą – tamto świadectwo męczenników z pierwszych stuleci. Proszę wszystkie Episkopaty, ażeby do tej sprawy przywiązały należyłą wagę. Trzeba, ażebyśmy przechodząc do trzeciego tysiąclecia spełnili obowiązek, powinność wobec tych, którzy dali wielkie świadectwo Chrystusowi w naszym stuleciu*². To wezwanie Głowy Kościoła rzymskokatolickiego, było główną inspiracją i motywacją, która towarzyszyła powstawaniu niniejszego opracowania.

Wraz z zakończeniem II wojny światowej i wejściem w życie postanowień jałtańskich rozpoczął się czas martyrologii Kościoła katolickiego na obszarze państw włączonych do obozu komunistycznego, na którego czele stanął ZSRR. Doświadczenia, wzorce i metody przeszło 20 lat budowy „społeczeństwa bez Boga” we wrogim z założenia wszelkiej religii systemie komunistycznym miały

---

¹ Przemówienie Jana Pawła II do pierwszej grupy biskupów polskich przybyłych z wizytą „ad limina apostolorum” zatytułowane *Kościół wspólnotą ewangelizującą* (Watykan, 12 stycznia 1993), [w:] *Drogowskazy dla Polaków Jana Pawła II. Komputerowy zbiór wypowiedzi Ojca Świętego skierowanych do rodaków*, Wydawnictwo „M”.

² Homilia Jana Pawła II podczas pielgrzymki do Polski w 1999 r. (Bydgoszcz, 7 czerwca 1999), [w:] tamże.

teraz zostać wykorzystane w innych regionach Europy Środkowo-Wschodniej. Tym razem miało się to dokonać pod kierunkiem Józefa Stalina, który po śmierci Lenina (1924 r.) przejął rolę pierwszego sekretarza WKP(b)/KPZR i skutecznie wdrażał w życie jego koncepcję walki z religią, jako „śmiertelnym wrogiem” państwa komunistycznego³.

Zastosowane metody walki z Kościołem w okresie lat 1945-1956 w bloku państw socjalistycznych były wzorowane na tych, które stosowano w latach 1918-1939 w stosunku do Cerkwi prawosławnej i Kościoła katolickiego na terenie ZSRR przy – niespotykanym do tej pory w historii – propagandowym wykorzystaniu środków masowego przekazu. Konkretnie posunięcia dotyczące realizacji polityki wyznaniowej wobec Kościoła w Polsce zapadały niewątpliwie z inspiracji i za przyzwoleniem Moskwy. Ich celem było podporządkowanie sobie Kościoła i duchowieństwa, aby w ten sposób zlikwidować rywala w walce o rząd dusz⁴: *Marxizm stalinowski zasługuje na uwagę jako najszerzej stosowana i najbardziej skuteczna forma masowej indoktrynacji, jako najpotężniejszy ze znanych nam środków sprawowania kontroli nad myślami i uczuciami ludzi, a więc jako najbardziej konsekwentne przekształcenie marksizmu w oficjalną ideologię totalitarnego państwa. Niedostateczne przemyślenie tego doprowa-*

---

³ *Taktyka marksizmu w stosunku do religii jest głęboko konsekwentna i przemyślana przez Marksa i Engelsa (...). Powinniśmy walczyć z religią. Jest to abecadło „calego” materializmu, a więc również i marksizmu – twierdził Lenin, [w:] M. Maszkiewicz, Mistyka i rewolucja. Aleksander Wwieński i jego koncepcja roli cerkwi w państwie komunistycznym, Kraków 1995, s. 39.*

⁴ *Badania nad dziejami totalitaryzmu komunistycznego w Europie w wydaniu stalinowskim w odniesieniu do Kościoła katolickiego doczekały się bogatej literatury. Na uwagę zasługują pozycje wydane w języku polskim: R. Dzwonkowski, Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939. Zarys historii, Lublin 1997; S. Koller, Odrodzenie Kościoła katolickiego na Syberii, Kraków 2001; I. Osipowa, Skazani jako „szpiedzy Watykanu”. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRR 1918-1956, red. R. Dzwonkowski, Ząbki 1998. Ponadto, warto odnotować w tym temacie: S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panné, A. Paczkowski, K. Bartosek, J.-L. Margolin, Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania, Warszawa 1999; A. Grajewski, Kompleks Judasza. Kościół zraniony. Chryścjanie w Europie Środkowo-Wschodniej między oporem a kolaboracją, Poznań 1999; G. Kucharczyk, Czerwone karty Kościoła, Poznań 2002; I. Miłkaszewicz, Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944-1965, Warszawa (b.r.); K. Kaczmarek, Prawda i kłamstwo. Prymas Węgier József Mindszenty, Poznań – Warszawa 2002; A. Kopilović, Kościół Chrystusowy w służbie narodu chorwackiego. Kardynał Franjo Kuharić – świadek Kościoła XX wieku, Kraków 2006; Szczególne znaczenie dla poznania realiów pracy duszpasterskiej pod reżymem komunistycznym mają świadectwa ofiar prześladowań – por.: Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej. Księga Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej KUL 11-15 sierpnia 1991, red. J. Nagórny, B. Jurczyk, J. S. Gajek, L. Górka, K. Klauza, S. Nowosad, A. Szostek, Lublin 1994; Społeczeństwo – państwo – Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Szczecin, 15-16 VI 2000, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj; Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004; Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004.*

dzilo do wielu fałszywych konkluzji na temat totalitaryzmu, jak marksizmu. Totalitaryzm stalinowski zredukowany został do systemu zinstytucjonalizowanej przemocy, aczkolwiek w rzeczywistości reżym Stalina nigdy nie opierał się na samej tylko sile. Lekceważenie strony ideologicznej komunistycznego totalitaryzmu wspomagało oczywiście tych historyków i politologów, którzy pragnęli nie dostrzegać związków między marksistowską teorią a totalitarną praktyką⁵.

W przypadku specyfiki polskiej pobożności (silny związek religii z kulturą i tradycją narodową), z którą większość społeczeństwa się utożsamiała, nie była możliwa wprost likwidacja struktur kościelnych czy masowa eksterminacja duchowieństwa, jak w przypadku ZSRR. Skupiono się więc na metodzie tzw. „salamami”, czyli stopniowego podporządkowywania Kościoła władzy państwowej. Celowi temu służyło publiczne dyskredytowanie hierarchii kościelnej, duchowieństwa i religii, wprowadzanie podziałów wśród duchownych oraz w ostatnim stadium stworzenie modelu tzw. duszpasterstwa zakrystiowego – dalekiego od przeciętnego człowieka oraz pozbawionego wpływu na codzienne życie. Zabiegano o odpowiadających temu modelowi duchownych, których określano mianem „postępowych” bądź „patriotów” i wysuwano na eksponowane stanowiska kościelne. Kościół w PRL miał być społecznością osób zamkniętych w wytworzonej przez władze państwowe enklawie i sprowadzonych na margines życia społecznego i obywatelskiego.

Archidiecezja krakowska miała stanowić jeden z elementów tego zaprogramowanego modelu Kościoła w Polsce. Po zakończeniu II wojny światowej liczyła ona około 1,2 mln. wiernych, 285 parafii oraz 613 kapłanów diecezjalnych i należała do diecezji o największej liczbie zamieszkałego na jej terenie duchowieństwa. W samym Krakowie znajdowało się ponad 60 klasztorów i domów zakonnych, a liczba księży w województwie odpowiadała liczbie 25% całego duchowieństwa polskiego. Dlatego też referaty wyznaniowe, aż do początku lat 50. nie mogły podolać obowiązkowi, które na nich ciążyły – jak czytamy w sprawozdaniu sporządzonym na zlecenie władz partyjnych⁶. Granice administracyjne województwa krakowskiego nie pokrywały się w pełni z granicami archidiecezji krakowskiej. W obrębie województwa, poza archidiecezją krakowską, znajdowały się parafie należące do sąsiednich diecezji: kieleckiej i tarnowskiej. Stąd też na terenie województwa krakowskiego funkcjonowało (według danych z r. 1950) 15 niższych seminariów duchownych oraz 13 wyższych – w tym 3 diecezjalne: krakowskie, częstochowskie i katowickie. Liczba uczniów w niż-

⁵ A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996, s. 405.

⁶ IPN Kr, 08/21, t. 2, cz. 3, k. 541, *Informacje o obecnej sytuacji kleru w wojew. krakowskim*. [1950]; AP Kr, PPRKr 28, k. 168, *Spis klasztorów, Kraków 3 października 1947*; *Elenchus Venerabilis Cleri Archidioeceseos Cracoviensis pro Anno Domini 1946*, Kraków 1946, s. 107, 110.

szych seminariach wynosiła 693, a w wyższych seminariach kształciło się 1043 alumnów⁷.

W archidiecezji krakowskiej znalazło swoje miejsce również wielu duszpasterzy z innych diecezji, które po wojnie znalazły się poza granicami państwa polskiego. Do tej grupy należeli przede wszystkim kapłani archidiecezji lwowskiej, wileńskiej oraz diecezji łuckiej. Najliczniej reprezentowaną grupą byli kapłani z terenu archidiecezji lwowskiej. W 1946 r. na terenie archidiecezji krakowskiej przebywało ich 57⁸. Drugie miejsce zajmowali księża z diecezji łuckiej, których ośmiu było zaangażowanych w duszpasterstwo (1949 r.), i w końcu pięciu księży z archidiecezji wileńskiej (1946 r.)⁹. W 1954 r. przybyło dwóch kapłanów wysiedlonych przez władze państwowe z Opolszczyzny¹⁰. Z kolei kilkunastu kapłanów archidiecezji krakowskiej pracowało poza jej granicami na tzw. Ziemiach Odzyskanych lub pozostało po zakończeniu okupacji za granicą pracując wśród polonijnej emigracji¹¹. Niektórzy, w obawie przed represjami ze strony władz komunistycznych w związku z ich podziemną działalnością w czasie wojny lub z powodu zaangażowania po stronie opozycji niepodległościowej po wojnie, zdecydowali się na ucieczkę z kraju na Zachód¹².

---

⁷ AP Kr, PZPRKWKr 432, k. 53-54, *Dane statystyczne dotyczące Kościoła rzym. kat. na terenie województwa krakowskiego w/g stanu na dzień 1 stycznia 1950 r.* W dalszej części pracy autor niekiedy podaje dane dotyczące całego województwa krakowskiego, zwłaszcza w sytuacji gdy nie ma precyzyjnych informacji w odniesieniu do samej archidiecezji. Zazwyczaj statystyki te uwzględniają sytuację w poszczególnych powiatach.

⁸ AKMK, Kanc.1946 (b. sygn.), *Kuria Metropolitalna w Krakowie do abp. Eugeniusza Baziaka Metropolity Lwowskiego, Kraków 8 lipca 1946.*

⁹ AKMK, Kanc.1946 (b. sygn.), *Abp R. Jalbrzykowski Metropolita Wileński do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Białystok 23 sierpnia 1946*; AKMK, Kanc.1949 (b. sygn.), *Kuria Metropolitalna w Krakowie do ks. Stanisława Kobyleckiego, Kraków 5 kwietnia 1949.*

¹⁰ Byli to księża: Stanisław Górka i Stefan Dürschlag – AKMK, Kanc.1955 (b. sygn.), *Spis duchowieństwa dekanatu krakowskiego*, [b.m.; b.d.].

¹¹ Trudno określić dokładną liczbę tych księży. Do tej grupy należał m.in. były kapelan abp. A. S. Sapiehy, dyrektor Akcji Katolickiej – ks. Edward Lubowiecki (1902-1975). W czasie wojny w związku z prowadzoną z ramienia abp. Sapiehy działalnością charytatywną w Obywatelskim Komitecie Pomocy i RGO został 10 października 1942 r. aresztowany przez Gestapo i po blisko rocznym pobyciu w więzieniu (Montelupich, Katowice, Mysłowice) osadzony w 1943 r. w obozach koncentracyjnych Mauthausen i Dachau. Po wyzwoleniu z obozu pozostał na emigracji, duszpasterzując wśród Polaków w Linzu, a od 1946 r. spełniając funkcję Generalnego Wikariusza dla Polonii w Niemczech. W 1964 r. mianowany Wizytatorem Apostolskim dla Polaków w Niemczech. Zmarł 12 grudnia 1975 r. i pochowany został we Frankfurcie – AKMK, Pers. A 1236, *Tabela służbowa: ks. infułat Edward Lubowiecki (1902-1975)*; oraz: ks. M. Zdebski, *50 lat w jarzmie kapłaństwa Chrystusowego*, [w:] tamże; oraz: J. Wolny, *Arcybiskup Adam Stefan Sapieha w obronie Narodu i Kościoła polskiego w czasie II wojny światowej*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, *Działalność kościelna i narodowa Adama Stefana Sapiehy*, red. J. Wolny, Kraków 1986, s. 335.

¹² Do ich grona należeli – ks. Józef Kochan, ks. Tadeusz Wincenciak, ks. Władysław Matus, ks. Władysław Słowiak. Ks. Tadeusz Wincenciak (1913-2004; wikariusz parafii św. Szczepana w Kra-

Charakterystyczna dla archidiecezji krakowskiej była duża liczba zgromadzeń żeńskich. Siostry podejmowały prace wychowawcze, opiekuńcze, charytatywne w szkołach, ochronkach i różnych instytucjach, z których wiele było ich własnością.

Kraków ze swoją spuścizną naukową i kulturalną stanowił w ocenie władz państwowych „wrogię zaplecze” intelektualne i duchowe dla duchowieństwa. Poza tym w obrębie archidiecezji znajdowało się kilka większych miast robotniczo-przemysłowych (Chrzanów, Trzebinia). W związku z tym władze postawiły sobie za cel dechrystianizację i laicyzację tych środowisk i tworzenie nowego typu człowieka, tzw. „człowieka socjalistycznego”. Tworzone więzy społeczne stanowiły naturalną przeciwwagę dla nowego systemu. W tym kontekście należy też widzieć budowę obok Krakowa – Nowej Huty, jako „miasta bez Boga”.

Autor niniejszej pracy postawił sobie za cel przedstawienie działań podejmowanych przez władze państwowe wobec aktywności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w pierwszych 12 latach po zakończeniu II wojny światowej. Chodziło o ukazanie uwarunkowań, w jakich przyszło kierować archidiecezją biskupom, sytuacji w jakiej znalazło się tzw. duszpasterstwo tradycyjne i specjalistyczne, o naświetlenie form rugowania religii ze szkół i niszczenia szkolnictwa kościelnego przez władze oraz o przedstawienie ograniczeń dotyczących działalności charytatywnej.

Okres stalinowski był czasem najbrutalniejszych prześladowań w powojennej historii Polski, którego jednymi z pierwszych ofiar stali się kapłani pracujący w archidiecezji krakowskiej: ks. Michał Rapacz, ks. Franciszek Flasiński, ks. Władysław Gurgacz, ks. Wit Modest Brzycki oraz ks. Józef Fudali¹³. Były to lata

---

knowie, zaangażowany w działalność WiN oraz Stronnictwa Narodowego. W 1946 r. uciekł do Austrii, a następnie w 1949 r. wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie jako duszpasterz pełnił między innymi funkcję kapelana Związku Podhalan w USA); ks. Władysław Matus (1888-1993; kapłan archidiecezji lwowskiej. Od 1942 r. przebywał w Krakowie. W 1945 r. zamieszkał u ss. Matki Bożej Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach; działacz konspiracyjnego Prezydium Stronnictwa Narodowego. Posługiwał się pseudonimami „Strefa”, „Brzoza”. W związku z falą aresztowań działaczy SN, od 1947 r. ukrywał się przez kilkadziesiąt lat pod zmienionym nazwiskiem „Józef Malkiewicz”); ks. Władysław Słowiak (ur. 1912; wikariusz parafii pw. św. Józefa w Krakowie-Podgórze. W 1946 lub 1947 r. zbiegł za granicę. Osiedlił w Stanach Zjednoczonych) – IPN Kr, 07/3331, t. 19, k. 8-8b.18, *Protokół przesłuchania ks. Bolesława Przybyszewskiego z dnia 19 lutego 1953 i 26 lutego 1953*; MSW Biuro „C”: *Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956*, Warszawa 1964, Lublin 1993, s. 94-96; S. Cenckiewicz, *Zator-Przytocki Józef (1912-1978)*, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, red. J. Myszor, Warszawa 2002, t. 1, s. 323-324; J. Marecki, F. Musiał, *Bp Jan Pietraszko. Świadectwo świętości w aktach SB*, [w:] *Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. Józef Marecki i Filip Musiał, Warszawa – Kraków 2007, s. 255-257 (wraz z przypisami).

¹³ Inne znane przypadki śmierci-morderstw kapłanów – w pierwszych latach władzy komunistycznej w Polsce (1944-1956) – dokonanych przez organa bezpieczeństwa lub tzw. „nieznanych spraw-

naznaczone nieustannymi represjami, zmierzającymi do ograniczenia aktywności duszpasterskiej podejmowanej przez duchowieństwo. Władze nie wahały się stosować sankcji karnych, w tym aresztowań, i organizować pokazowych procesów sądowych.

Pozycja, jaką zajmował na arenie międzynarodowej metropolita krakowski kard. A. S. Sapieha, z racji swej bezkompromisowej postawy wobec okupanta hitlerowskiego w czasie II wojny światowej, stanowiła poważny problem dla władz komunistycznych dążących do przejęcia całkowitej kontroli nad Kościołem w Polsce i realizowania planu budowy socjalistycznego państwa. Rządzący unikali otwartej konfrontacji z abp. Sapiehą, gdyż byłaby ona jednoznacznie odczytana przez społeczeństwo, jako atak na Kościół i naród, których rzecznikiem i obrońcą był w oczach zdecydowanej większości społeczeństwa i opinii światowej krakowski metropolita. Arcybiskup krakowski kard. A. S. Sapieha odgrywał w Kościele polskim analogiczną rolę, jak abp Josef Beran i kard. József Mindszenty w przypadku Kościoła w Czechosłowacji czy na Węgrzech¹⁴. Jego śmierć (1951 r.) definitywnie otwierała władzom komunistycznym drogę do ujarzmania Kościoła, duchowieństwa i wiernych, nie tylko w wymiarze archidiecezji krakowskiej.

Następcą na stolicy biskupiej w Krakowie został wyznaczony przez Stolicę Apostolską metropolita lwowski abp Eugeniusz Baziak. Świadom ciężkiej na nim odpowiedzialności starał się on kontynuować linię kościelną wyznaczoną przez swego poprzednika na urządzie, kard. Sapiehę. Jednakże w tym przypadku komunistyczne władze nie wahały się dłużej zwlekać, z od dawna przygotowanym, atakiem. Na przełomie listopada i grudnia 1952 r. Urząd Bezpieczeństwa dokonał serii aresztowań wśród pracowników kurii, które nie ominęły również ordynariusza abp. E. Baziaka oraz sufragana bp. Stanisława Rosponda. W styczniu 1953 r. rozpoczął się pokazowy proces kurii krakowskiej zakończony surowymi karami więzienia za rzekome malwersacje finansowe oraz „zdradę” i „szpiegostwo” na rzecz USA i Watykanu. Proces kurii zapoczątkował zmiany personalne w zarządzie archidiecezją. W miejsce usuniętych biskupów pojawili się narzuceni przez władze państwowe wikariusze generalni w osobach ks. Stanisława Hueta i ks. Bonifacego Woźnego. Zaslugą prymasa Wyszyńskiego było – za cenę ustępstw w obsadzie zarządu diecezji katowickiej – sprowadzenie do Krakowa sufragana sandomierskiego bp. Franciszka Jopa, który jako wikariusz kapitulny we współpracy z wikariuszami generalnymi miał odpowiadać przed władzami za kierowanie archidiecezją.

---

ców” to między innymi: ks. Michał Pilipiec czy ks. Stanisław Zieliński – J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 66-67. Na ten temat warto zapoznać się z publikacją: *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004.

¹⁴ Por.: A. Grajewski, *Kompleks Judasza...*, dz. cyt., s. 24-29, 76-82.

Od 1952 do 1956 r. administracja i odpowiedzialność za rozwój duszpasterstwa w archidiecezji krakowskiej zależały od sposobu, w jaki bp F. Jop potrafił układać niełatwe relacje z wikariuszami generalnymi. Bilans czterech lat jednoznacznie wskazuje, że dzięki swej pasterskiej stanowczości i roztropności oraz trafnemu doborowi zaufanych współpracowników wypracował własny *modus vivendi* w relacjach z władzami świeckimi, pomimo wielokrotnie czynionych nacisków na jego osobę w tej materii. Uwzględniając te skomplikowane uwarunkowania, autor niniejszej rozprawy postanowił ukazać, jak kształtowało się duszpasterstwo na terenie archidiecezji krakowskiej.

Pytanie o formy funkcjonowania duszpasterstwa w latach 50. wydawało się tym bardziej frapujące, że w ostatnich latach, dzięki otwarciu archiwów państwowych dla badaczy najnowszej historii, pojawiły się nowe możliwości naukowych poszukiwań również dla historyków zajmujących się dziejami Kościoła rzymskokatolickiego po II wojnie światowej. Dotąd ukazało się kilka pozycji omawiających wybrane zagadnienia dotyczące dziejów archidiecezji krakowskiej w okresie powojennym, lecz koncentrują się one zazwyczaj na wybranym, wąskim fragmencie problematyki duszpasterskiej, bazując często na jednym rodzaju źródeł. Brakuje natomiast prób szerszego potraktowania tego tematu¹⁵.

W tej sytuacji pomocne okazały się opracowania dotyczące dziejów Kościoła katolickiego w Polsce w okresie powojennym autorstwa: Antoniego Dudka, Ryszarda Gryza, Petera Rainy, ks. Zygmunta Zielińskiego, Jana Żaryna czy Jacka Żurka. Symbolicznego wymiaru w perspektywie prześladowania duchowieństwa katolickiego nabiera trzytomowe dzieło zbiorowe pod redakcją ks. Jerzego Myszora *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*¹⁶.

¹⁵ Na uwagę zasługują między innymi opracowania: J. Wolny, *Ostatnie lata działalności kościelnej Adama Stefana Sapiechy*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, dz. cyt., s. 499-567; J. Marecki, *Archidiecezja krakowska w latach 1912-1962*, [w:] *Kościół krakowski w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 384-450; J. Marecki, F. Musiał, *Bp Jan Pietraszko. Świadectwo świętości w aktach SB*, [w:] *Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. Józef Marecki, Filip Musiał, Warszawa – Kraków 2007, s. 231-416; W związku z 50. rocznicą procesu kurii krakowskiej ukazało się kilka publikacji: W. Czuchnowski, *Blizna. Proces Kurii krakowskiej*, Kraków 2002; F. Musiał, M. Lasota, *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003; *Do prześladowania nie daliśmy powodu... Materiały z sesji poświęconej procesowi kurii krakowskiej*, red. R. Terlecki, Kraków 2003; oraz inne pozycje traktujące o najnowszych dziejach duchowieństwa archidiecezji krakowskiej: M. Lasota, *Donos na Wojtyłę*, Kraków 2006; *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą, Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007; *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą, Studia i materiały*, t. 2, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2008; Fragment publikacji autorstwa P. Natanka na temat historii Ruchu Światło-Życie w latach 1971-1996 traktuje również na temat dziejów Kościoła katolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945-1970 – P. Nataneek, *Ruch Światło-Życie w archidiecezji krakowskiej w latach 1971-1996*, Kraków 2004, s. 53-83; T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007.

¹⁶ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003; P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 1993,

Ważną kartę w historiografii martyrologii Kościoła w XX w. stanowią publikacje oparte na dokumentach wytworzonych przez organa bezpieczeństwa komunistycznego państwa¹⁷.

Na uwagę zasługują również analityczne opracowania dotyczące konkretnych województw i diecezji, pozwalające na uchwycenie specyfiki polityki wyznaniowej państwa w różnych regionach kraju¹⁸.

Autorowi niniejszej pracy opartej na metodzie analityczno-syntetycznej szczególnie zależało na możliwie całościowym i zobiektywizowanym ujęciu problemu badawczego, dlatego oparł ją na obszernej kwerendzie archiwalnej, uwzględniającej również źródła kościelne – bez których nie sposób w pełni ukazać i zrozumieć dziejów Kościoła w epoce komunizmu. Materiały archiwalne wykorzystane w pracy można więc podzielić zasadniczo na dwie grupy w za-

---

t. 1, *Droga na Stolicę Prymasowską*; oraz: t. 2, *Losy więzienne*, Warszawa 1993; P. Raina, *Kościół Katolicki w PRL. Kościół Katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, Poznań 1994, t. 1 (lata 1945-1959); Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2002*, Radom 2003; J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945-1950)*, Warszawa 1997; J. Żaryn, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944-1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie. (Wybór dokumentów)*, Warszawa 1998; J. Żurek, *Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce. Wybrane struktury (1944-1953)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989”, 2006, nr 1(3); *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*. Red. J. Myszor, Warszawa 2002, t. 1; *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, red. J. Myszor, Warszawa 2003, t. 2; *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, red. J. Myszor, Warszawa 2006, t. 3.

¹⁷ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000; *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989. Wstęp, wybór dokumentów, redakcja Adam Dziurok*, Warszawa 2004; zob. też: J. Żurek, *Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce. Wybrane struktury (1944-1953)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989”, 2006, nr 1(3); *Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946-1952*, red. F. Musiał, Kraków 2008.

¹⁸ R. Gryz, *Państwo a Kościół w Polsce 1945-1956. Na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999; *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944-1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, red. Z. Zieliński, M. Peret, Lublin 2000; B. Stanaszek, *Diecezja Sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945-1967*, t. 1: *Problematyka personalna-organizacyjna*, Sandomierz 2006; B. Stanaszek, *Diecezja Sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945-1967*, t. 2: *Duszpasterstwo i laicyzacja życia społecznego*, Sandomierz 2006; B. Stanaszek, *Likwidacja organizacji kościelnych w diecezji radomskiej w czasach stalinowskich*, „Studia Sandomierskie”, 2005, nr 12, zesz. 2, s. 13-31; A. Grajewski, *Wygnanie. Diecezja katowicka w czasach stalinowskich*, Katowice 2002; *Represje wobec duchowieństwa górnośląskiego w latach 1939-1956 w dokumentach*, wybór, wstęp i opracowanie K. Banaś, A. Dziurok, Katowice 2003; *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945-1989*, red. S. A. Bogaczewicz, S. Krzyżanowska, Wrocław 2004; Z. Zieliński, *Zasady polityki państwa wobec Kościoła w Polsce w latach 1944-1956*, [w:] *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944-1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, red. Z. Zieliński, M. Peret, Lublin 2000, s. 7-23.

ležności od ich proveniencji: źródła pochodzące z archiwów państwowych oraz z archiwów kościelnych.

W pierwszej grupie zasadnicze znaczenie miały zasoby: Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, Archiwum Państwowego w Krakowie i Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż część dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Krakowie, z których autor korzystał (dotyczy to zwłaszcza akt sądowych) w trakcie powstawania rozprawy, została przeniesiona do zbiorów IPN w Krakowie.

W przypadku źródeł o proveniencji kościelnej wykorzystano zbiory: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Sekretariatu Episkopatu Polski w Warszawie oraz archiwów zakonnych i parafialnych¹⁹.

Ważne źródło stanowiły publikacje, jakie ukazały się w związku z 50. rocznicą procesu kurii krakowskiej²⁰.

Bardzo istotny materiał historyczny tworzyły utrwalone i zachowane świadectwa osób uczestniczących osobiście w opisywanych przez autora wydarzeniach, do których autorowi udało się dotrzeć. Wiele z nich obecnie już nie żyje.

Niepodważalny charakter źródłowy mają ukazujące się w serii wydawniczej publikacje wydawane przez IPN Oddział w Krakowie i PAT Wydział Historii (Uniwersytet Papieski) Kościoła na temat funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego – zwłaszcza na terenie archidiecezji krakowskiej – w realiach systemu komunistycznego w latach 1945-1989. Pozwalają one lepiej poznać metody walki z Kościołem poprzez ukazanie metod pracy organów bezpieczeństwa i roli jego współpracowników²¹.

¹⁹ Jako źródło, na uwagę zasługuje „Kwestionariusz” opracowywany na zlecenie prymasa Wyszyńskiego w latach 60. XX w., który dokumentuje represje wobec duchowieństwa w czasach PRL w poszczególnych diecezjach: AKMK, *Kwestionariusz do stwierdzenia sytuacji Kościoła w Polsce w latach 1945-1964*.

²⁰ W. Czuchnowski, *Blizna...*, dz. cyt., Kraków 2002; F. Musiał, M. Lasota, *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003; *Do prześladowania nie daliśmy powodu... Materiały z sesji poświęconej procesowi kurii krakowskiej*, red. R. Terlecki, Kraków 2003.

²¹ *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą, Studia i materiały*, t. 1, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2007; *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą, Studia i materiały*, t. 2, red. R. Terlecki, J. Szczepaniak, Kraków 2008; Należy w tym miejscu również wspomnieć o publikacjach nawiązujących do tej problematyki w nawiązaniu do archidiecezji krakowskiej: M. Lasota, *Donos na Wojtyłę*, Kraków 2006; T. Isakowicz-Zaleski, *Księża wobec bezpieki*, Kraków 2007; *Bp Jan Pietraszko. Świadectwo świętości w aktach SB*, wybór i opracowanie J. Marecki, F. Musiał, [w:] *Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. J. Marecki i F. Musiał, Warszawa – Kraków 2007, s. 231-416; *Kard. Adam Stefan Sapieha. „Nie ustąpiłem Niemcom, tym bardziej nie ustąpię teraz...”*, wybór i opracowanie J. Marecki, F. Musiał, [w:] *W obronie Ojczyzny i Kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2008, s. 7-132.

W celu możliwie wiernego oddania tła opisywanych wydarzeń, autor niniejszej publikacji zdecydował się w wielu miejscach dosłownie zacytować źródła. Nie bez znaczenia pozostawał fakt, iż w części są one mało znane w literaturze przedmiotu lub po raz pierwszy publikowane. Z tego też powodu kilkanaście dokumentów zostało opublikowanych w Aneksie.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy rozdział ukazuje strukturę władz państwowych zajmujących się Kościołem oraz zarząd archidiecezji krakowskiej w kontekście działań podejmowanych przez władze komunistyczne w celu przejęcia kontroli nad życiem kościelnym w archidiecezji i kształtowania go w myśl założeń rządzącej partii komunistycznej.

W drugim rozdziale zostało przedstawione funkcjonowanie codziennego duszpasterstwa parafialnego w warunkach, w jakich przyszło mu działać, tj. w obliczu konfrontacji z forsowaną przez państwo ideologią komunistyczną.

Tematykę trzeciego rozdziału stanowią zagadnienia związane z podejmowanymi przez Kościół wysiłkami zmierzającymi do duchowego i intelektualnego formowania grup wiernych (młodzieży, studentów i robotników). Były to środowiska szczególnie narażone na ateizację i laicyzację.

Czwarty rozdział porusza problematykę stopniowego usuwania religii ze szkół państwowych, likwidacji szkolnictwa katolickiego, represji w stosunku do katechetów oraz indoktrynacji światopoglądowej dzieci i młodzieży szkolnej.

Przedmiotem rozdziału piątego jest działalność prowadzona przez kościelną organizację „Caritas” oraz środki i metody, jakimi posłużono się przy jej likwidacji i tworzeniu pod jej szyldem świeckiej instytucji w celu dezintegracji duchowieństwa i laicyzacji placówek opiekuńczo-wychowawczych i leczniczych.

W tym miejscu pragnę wyrazić podziękowanie promotorowi ks. dr. hab. Bogdanowi Stanaszкови za naukową opiekę i pomoc w nadaniu ostatecznego kształtu rozprawie doktorskiej obronionej na Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie (obecnie Uniwersytet Papieski) w 2009 r., której niniejsza publikacja jest owocem. Ks. prof. dr. hab. Janowi Szczepaniakowi za kilkuletnie konsultacje naukowe. Słowa wdzięczności kieruję wobec osoby ks. prof. dr. hab. Zygmunta Zielińskiego za cenne uwagi dotyczące przygotowywanej publikacji. Instytutowi Pamięci Narodowej oraz Dyrekcjom i Pracownikom Archiwów za okazaną życzliwość podczas przeprowadzanej kwerendy.

Rozdział I

Władze partyjno-państwowe i ich ingerencje w zarząd archidiecezją krakowską (1945-1956)

Władze państwowe prowadziły wspólną i skoordynowaną politykę wymierzoną w działalność duszpasterską Kościoła. Mając do swojej dyspozycji aparat administracyjny oraz organa represji, partia kierowała i wyznaczała, kiedy i jakimi metodami należało wywrzeć nacisk na hierarchię kościelną i duchowieństwo w celu osiągnięcia pożądaných ustępstw w toczącej się walce o zeświecczone i pozbawione swych duchowych korzeni społeczeństwo.

Archidiecezją krakowską w tym okresie (do 1951 r.) zarządzał abp kard. Adam Stefan Sapieha. Autorytet moralny metropolity – związany z jego pełną godnością i odwagi postawą w czasie okupacji – stanowił punkt odniesienia dla władz w wielu kwestiach natury kościelnej, jak i politycznej. Po początkowych wymownych gestach władz (np. zgoda na wydawanie „Tygodnika Powszechnego”) mających na celu zyskanie sympatii ordynariusza krakowskiego, stopniowo przygotowywano atak na Kościół w Polsce.

Straty osobowe wśród duchowieństwa archidiecezji krakowskiej poniesione w wyniku wojny, jak też związana z okupacją trauma, jaka była udziałem wielu księży, którzy doświadczyli aresztowań – w tym również najbliżsi współpracownicy abp. A. S. Sapiehy¹ – nie pozostały bez wpływu na kształtowanie

---

¹ W Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie zachował się niepublikowany szerzej spis duchownych z terenu archidiecezji krakowskiej, zamordowanych w obozach zagłady, więzionych w tychże obozach i aresztowanych do r. 1943. W oparciu o niego można ustalić nazwiska 51 duchownych aresztowanych bądź więzionych przez okupanta. Do ich grona należeli kurialiści: ks. Stefan Mazanek (kanclerz), ks. Konstanty Krzywanek (skarbnik kurii), ks. Tadeusz Kurowski (bliski doradca abp. Sapiehy), ks. Władysław Kulczycki (zaufany współpracownik kanclerza), ks. Jan Kysela (notariusz), ks. Brunon Halla (notariusz), ks. Jan Piwowarczyk (rektor seminarium), ks. Edward Lubowiecki (pracownik RGO) – AKMK, T.S. XXVI 157, *Spis duchownych: zmarłych w obozach; przebywających w obozach lub więzieniach; uwolnionych z obozów lub więzień. Stan z dnia 14 stycznia 1943.*; zob. też: J. Wolny, *Arcybiskup Adam Stefan Sapieha w obronie Narodu i Kościoła polskiego w okresie II wojny światowej*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 2, dz. cyt., s. 234-235, 332-336; S. Dobrzański, *Archidiecezja krakowska podczas okupacji niemieckiej 1939-1945*, [w:]

postaw duchowieństwa wobec władz komunistycznych po zakończeniu wojny². Innego rodzaju skutki sześćioletniej okupacji związane były z kondycją moralną wiernych oraz duchowieństwa. Wskazywał na ten aspekt metropolita kard. A. S. Sapieha podczas spotkania z dziekanami 19 i 20 listopada 1947 r., przestrzegając księży, że władze komunistyczne będą starały się wykorzystać słabości duchowieństwa w celu rozbijania jedności kościelnej i wasalizacji Kościoła. Komuniści dążyli do tego celu już za życia metropolity, a próbę jego urzeczywistnienia podjęli bezpośrednio po śmierci kardynała³.

Dla władz partyjno-państwowych nie było sprawą obojętną, kto będzie stał na czele Kościoła w Polsce, jak również, jak będzie wyglądała polityka kościelna rządców poszczególnych diecezji. Po śmierci Sapiehy (1951 r.), w związku z obсадą archidiecezji krakowskiej przez znanego ze swej nieprzychylniej postawy wobec ustroju komunistycznego arcybiskupa-wygnańca Eugeniusza Baziaka, zdecydowano o dokonaniu zmian w zarządzie archidiecezją. Temu celowi miał w dużej mierze służyć umiejętnie wyreżyserowany proces kurii krakowskiej. Na ławie oskarżonych zasiedli: duchowni, wysocy urzędnicy kurialni i osoby świeckie. W zamyśle władz niemym oskarżonym miał być zmarły kard. Sapieha, którego nazwisko chętnie przywoływano podczas procesu. Wysokie wyroki skazujące nie pozostawiały wątpliwości, kto jest po stronie narodu, a kto po stronie „wrogiego imperializmu”. Zamierzano wskazać społeczeństwu, przy kim powinno się skupić i komu zaufać w nowej, powojennej rzeczywistości. Realiz-

---

Księga Sapieżyńska, t. 1, *Archidiecezja krakowska za pasterzowania Adama Stefana Sapiehy*, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 449.

² Na ogólną liczbę duchowieństwa archidiecezji wynoszącą w 1939 r. 680 kapłanów i 112 kleryków – w obozach koncentracyjnych i więzieniach zginęło 36 księży i 3 alumnów. Ponadto, w wyniku działań wojennych straciło życie 3 duchownych, w tym jeden we Włoszech, jako kapelan wojskowy – W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymsko-katolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, zes. 1, Warszawa 1977, s. 133-135; oraz: W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymsko-katolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, zes. 3, Warszawa 1978, s. 87-119; S. Dobrzański, *Archidiecezja krakowska podczas okupacji niemieckiej 1939-1945*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 1, dz. cyt., s. 451; Dokument kurialny z 1946 r. podaje liczbę 27 (sic!) kapłanów archidiecezji krakowskiej zamordowanych w obozach koncentracyjnych i więzieniach w czasie II wojny światowej – AKMK, Kanc.1946 (b. sygn.), *Kuria Metropolitalna w Krakowie do ks. dr. Stefana Biskupskiego*, Kraków 17 czerwca 1946.

³ *Duchowieństwo stoi na wysokości swego zadania, są jednak pewne objawy niepokojące, jak pijaństwo i nieposłuszeństwo. (...) Kongregacje odbywać częściej, aby nie tylko informować się wzajemnie o poczynaniach duszpasterskich, lecz równocześnie jednoczyć się i umacniać. Jest bowiem rzeczą wiadomą z prasy, że dąży się u nas nie tylko do rozbijania duchowieństwa niższego (list kapłanów do premiera), ale nawet Episkopatu. Ważny dlatego ciąży obowiązek na XX. Dziekanach, aby czuwali nad życiem kapłanów w dekanacie, zawczasu powiadamiali Kurię o grożących duchowieństwu niebezpieczeństwach i zapobiegali niejednemu zgorzeniu.* – AKMK, Kanc.1947 (b. sygn.), *Protokół ze Zjazdu xx. Dziekanów odbytego w Krakowie dnia 19 i 20 listopada 1947 pod przew. kardynała A. Sapiehy Metropolity Krakowskiego i przy współudziale bp. Stanisława Rosponda, Rabka 10 grudnia 1947.*

zując ten cel, nie powstrzymano się od posłużenia złamanymi i szantażowanymi w czasie śledztwa i w trakcie procesu świadkami.

Uzyskane w wyniku procesu kurii krakowskiej zmiany w zarządzie archidiecezją nie przyniosły jednak do końca oczekiwanych przez komunistów rezultatów. Było to zasługą bp. Franciszka Jopa, wikariusza kapitulnego, sprawującego urząd ordynariusza – w zastępstwie wygnanych z archidiecezji abp. Eugeniusza Baziaka i bp. Stanisława Rosponda – który starał się neutralizować działania podejmowane przez narzuconych mu wikariuszy generalnych w osobach ks. Bonifacego Woźnego i ks. Stanisława Hueta. Nadszedł jednak trudny czas próby, tak dla hierarchii kościelnej, jak i całego duchowieństwa. Zdecydowana większość wyszła z tej próby zwycięsko. Jednakże podziały wprowadzone w tym okresie przez władze państwowe wśród księży i wiernych świeckich, posługujące się szantażem bądź stwarzające pokusy kariery kościelnej za cenę lojalności względem państwa, pozostawiły na długie lata ranę w organizmie Kościoła. Wbrew nadziejom i oczekiwaniom wielu, Kościół rzymskokatolicki w latach 1945-1956, które należały do najbrutalniejszego okresu prześladowań w powojennej historii Polski, zachował jednak swoją tożsamość i zasłużył na miano Kościoła męczenników, również w archidiecezji krakowskiej.

1. Struktury kompetentnych władz państwowych zajmujących się Kościołem w województwie krakowskim

A. Władze partyjne

Sprawne kierowanie, kontrolowanie i koordynacja polityki wyznaniowej w ramach państwa totalitarnego, jakim była bez wątpienia PRL, leżało w gestii partii komunistycznej: do 1948 r. PPR, a po zjednoczeniu PPR i PPS (15 grudnia 1948 r.) PZPR. To właśnie partia wyznaczała etapy i metody walki z Kościołem w porozumieniu i zależności od decydentów z WKP(b)/KPZR w Moskwie⁴.

---

⁴ Program KPZR, jako integralną część zawierał rozdział poświęcony krzewieniu w społeczeństwie elementów ideowo-wychowawczych: *Partia wykorzystuje środki oddziaływania ideowego w celu szerokiego upowszechniania materialistycznego światopoglądu naukowego, w celu przewyższenia przesądów religijnych, nie dopuszczając do obrażania uczuć osób wierzących. Opowiadając się za bezwzględnym przestrzeganiem konstytucyjnych gwarancji wolności sumienia, partia potępia próby wykorzystywania religii ze szkodą dla interesów społeczeństwa i jednostki. Ważną częścią składową wychowania ateistycznego jest zwiększenie zawodowej i społecznej aktywności ludzi, ich oświecenie oraz szerokie upowszechnianie nowych, radzieckich obrzędów i zwyczajów, [w:] Program Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Nowa redakcja uchwalona przez XXVII Zjazd KPZR, Warszawa 1986, s. 62.*

Realizacja tych ustaleń należała do administracji państwowej, tak centralnej, jak i terenowej, zajmującej się dziedziną wyznaniową (Wydziały Administracyjne, a następnie Wydziały Społeczno-Polityczne przy Urzędach Wojewódzkich, od 1950 r. Referaty *vel* Wydziały ds. Wyznań w Wojewódzkich, Miejskich i Powiatowych Radach Narodowych) oraz do organów bezpieczeństwa⁵.

Biuro Polityczne KC PPR, a następnie PZPR skupiało najważniejszych członków partii w państwie, którzy nadawali kierunek polityce wyznaniowej. Swoisty triumwirat, czyli „trójkę” odpowiedzialną za te sprawy od 1948 r. tworzyli: Bolesław Bierut (przewodniczący KC PZPR), Jakub Berman (szef MBP) oraz Hilary Minc (minister gospodarki). Istotną rolę odgrywał też sekretarz KC i członek Biura Politycznego Franciszek Mazur. Funkcję pomocniczą stanowiło Biuro Organizacyjne i Sekretariat KC PZPR. W niektórych kwestiach posilkowano się również Wydziałem Propagandy oraz Wydziałem Oświaty i Kultury PZPR. Jak można się zorientować, był to scentralizowany system, objęty ponadto nomenklaturą partyjną, w oparciu o którą kluczowe stanowiska administracji państwowej były odgórnie rozdzielane. Nie bez znaczenia była również poufność w podejmowaniu najważniejszych decyzji w sferze wyznaniowej, stąd brak zachowanych w całości protokołów z obrad wspomnianych gremiów, w tym zwłaszcza Biura Politycznego KC PZPR⁶.

Wraz z wprowadzeniem przez Radę Państwa dekretu o obsadzie duchownych stanowisk kościelnych (9 lutego 1953 r.) powołano do istnienia w KC PZPR Wydział Organizacji Masowych (WOM) i jego odpowiedniki w województwach w postaci Referatów Organizacji Masowych (ROM), które od maja 1955 r. przyjęły nazwę Referatów Organizacji Wydzielonych (ROW). Przy wspomnianych referatach powołano Zespoły Organizacji Masowych (Wydzielonych), składające się z: kierownika ROM (ROW), kierownika referatu wyznaniowego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN) oraz przedstawiciela organów bezpieczeństwa⁷. Na fali tzw. odwilży popaździernikowej ROW przy KW PZPR uległy likwidacji, co nie oznaczało rezygnacji z zajmowania się Kościołem przez partię, lecz głównie wymuszone nieprzewidzianymi okolicznościami zmiany organizacyjne – jednak omówienie tego zagadnienia wykracza już poza ramy czasowe niniejszego opracowania.

---

⁵ A. Werblan, *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 1991, s. 48-60; A. Paczkowski, *System nomenklatury*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948-1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 115-139.

⁶ *Przebieg narad BP okryty był oczywiście ścisłą tajemnicą. Nie były znane terminy tych spotkań ani ich częstotliwość, nawet przez działaczy partyjnych KC. Protokoły nie informują czytelnika o przebiegu dyskusji, stąd nieznaną są stanowiska poszczególnych członków BP. Prawdopodobnie posiedzenia nie były stenografowane i dokładnie protokolowane. Treść dostępnych protokołów ogranicza się tylko do schematycznego podania tematyki i podjętych decyzji* – R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, dz. cyt., s. 15.

⁷ Tamże, s. 18.

Kraków był postrzegany przez komunistów, jako „bastion reakcji”. Potwierdzało to niskie poparcie społeczne dla PPR (a potem PZPR) wśród mieszkańców miasta, jak również protesty społeczne związane z obchodami 3 maja 1946 r., oraz nastroje panujące w czasie referendum 30 czerwca 1946 r., czy wyborów do sejmu 19 stycznia 1947 r.⁸ Tym energiczniej więc przystąpiono do tworzenia struktur partii w mieście. 20 stycznia 1945 r. przybyła do Krakowa grupa działaczy PPR z Włodzimierzem Zawadzkiem i powołała Komitet Wojewódzki PPR, z którego 23 stycznia wyłonił się Komitet Miejski PPR. Od samego początku nastroje wśród działaczy PPR były niechętne, a w przypadku W. Zawadzkiego wręcz wrogie Kościołowi: *Na widok krzyża czy wizerunku maryjnego Zawadzki reagował alergicznie, wołając w miejscach publicznych: „Natychmiast to zdjąć!”*⁹. Nie był to jednak odpowiedni moment na otwartą walkę z religią i jej przejawami w życiu publicznym i dlatego zbyt radykalnego na ten czas działacza KC PPR wkrótce odwołano z zajmowanego stanowiska. Wraz z wchłonięciem PPS i utworzeniem na bazie PPR i PPS (15 grudnia 1948 r.) PZPR rozpoczął się zasadniczy etap walki ideologicznej z Kościołem, inspirowany i modelowany przez partię komunistyczną.

22 grudnia 1948 r. ukonstytuował się w liczbie 45 osób KW PZPR w Krakowie, a 23 grudnia Komitet Miejski. W następnych dniach powołano Komitety Dzielnicowe partii¹⁰. Na czele KW stało w latach 1948-1956 kolejno aż sześciu sekretarzy: Stanisław Kowalczyk (22 grudnia 1948 r. – 4 czerwca 1949 r.); Marian Rybicki (4 czerwca 1949 r. – 5 maja 1950 r.); Stanisław Łapot (5 maja 1950 r. – 16 sierpnia 1951 r.); Jerzy Pryma (30 listopada 1951 r. – 13 lutego 1953 r.); Walenty Titkow (13 lutego 1953 r. – 7 lutego 1955 r.); Stanisław Brodziński (11 sierpnia 1955 r. – 27 października 1956 r.) oraz Bolesław Drobner (27 października 1956 r. – 14 lutego 1957 r.). W skład Egzekutywy KW wchodziło w tym czasie 10-15 osób. Wśród uczestników zebrań egzekutywy znajdowali się każdorazowo: I i II sekretarz KW PZPR, I sekretarz KM PZPR, kierownik Wydziału Organizacyjnego KW PZPR, wojewoda krakowski (przewodniczący Prezydium WRN) i szef WUBP. Zwykle w obradach uczestniczył też kierownik

⁸ W okresie międzywojennym KPP uzyskała w czasie wyborów w 1928 r. zaledwie 0,8% głosów w Krakowie. 10 lutego 1945 r. krakowska PPR liczyła 506 członków – w większości importowanych spoza województwa krakowskiego lub rekrutowanych na zasadzie pospolitego ruszenia. W kwietniu 1945 r. ich liczba gwałtownie wzrosła do 6 tys. w mieście i ponad 22 tys. w województwie. Nie pozbawiało to jednak obaw działaczy o własne bezpieczeństwo i dlatego w budynku KW i KM PPR w Rynku Głównym 25 powołano straż zbrojną, a siedzibę PPR w Rynku Podgórskim zaopatrzone w 1000 granatów i 300 karabinów. W styczniu 1949 r. wojewódzka organizacja PZPR liczyła 89 tys. członków – A. Chwałba, *Dzieje Krakowa*, Kraków 2004, t. 6, *Kraków w latach 1945-1989*, s. 135-137, 168-183; W. Raczkowski, *Rozwój organizacyjny PZPR w regionie krakowskim w latach 1948-1959*, Warszawa – Kraków 1981, s. 41.

⁹ A. Chwałba, *Dzieje Krakowa...*, dz. cyt., s. 136.

¹⁰ Tamże, s. 185-186; AP Kr, PZPRKWKr 2, *Skład KW PZPR w Krakowie, 22 grudnia 1948*, k. 1.

Wydziału Propagandy KW PZPR oraz redaktor „Gazety Krakowskiej” (organu prasowego KW PZPR). W ramach aktualnych potrzeb zapraszano przedstawiciela Referatu ds. Wyznań¹¹. Członkowie egzekutywy zbierali się na narady średnio raz na tydzień. Tam też omawiano najważniejsze decyzje odnoszące się do realizacji partyjnej polityki wyznaniowej w województwie krakowskim¹².

Podczas zorganizowanej I Konferencji Wojewódzkiej KW PZPR w Krakowie w dniach 25-26 czerwca 1949 r. z udziałem premiera Józefa Cyrankiewicza (sekretarz KC PZPR) oraz ministra oświaty Stanisława Skrzeszewskiego doszło do kilku znaczących wypowiedzi odnoszących się do planowanych działań i zamierzeń w odniesieniu do Kościoła katolickiego w województwie. Przedstawicielka aktywu powiatowego z Jaworzna (z Ligi Kobiet) zapoczątkowała dyskusję na ten temat, odwołując się do roli kobiety w toczącej się walce ideologicznej o rząd dusz: *Towarzysze delegaci, z przyjemnością muszę Wam dzisiaj oświadczyć, że osiągnięcia pracy kobiet w naszym terenie w powiecie chrzanowskim są bardzo duże. Kobiety nasze bardzo chętnie zorganizowały się w Lidze Kobiet, przy wybitnej pomocy PZPR. Zdajecie sobie doskonale sprawę z tego, że walka która odbywała się o kobiety może częściowo jest poza nami. Wiemy dobrze, że jeżeli walkę tę wygramy, wtedy odciągniemy od reakcyjnej części kleru i kobiety i jej [sic!] dzieci. Wiemy dobrze, że kobieta stanowi w naszym państwie bardzo ważną stronę polityczną*¹³. Wtórowała jej towarzyszka Franciszka Pałacowa (kierownik Wydziału Kobiecego i członek KW PZPR), która wystosowała apel do zebranych, aby *wyrwać kobiety z rąk kleru na wsi!*¹⁴.

Przedstawiciel WUBP w Krakowie, a równocześnie członek Egzekutywy KW PZPR Teodor Duda jeszcze bardziej uszczegółowił front walki światopoglądowej: (...) *sytuacja charakteryzuje się wzmożoną działalnością bezpieczeństwa, milicji i KBW. Wróg stara się występować pod płaszczkiem walki religijnej i sutanny. U bandyty, który strzelał w Skotnikach znalazły się pieczęcie KSM. Biorąc pod uwagę, że wróg stara [stara] się działać pod płaszczkiem walki o religię, trzeba być bardziej czujnym. Niepotrzebnie nasi działacze podejmują różne prowokacje, jak to miało miejsce w Wiśniczu, gdzie podczas powitania biskupa obrzucono go zgniłymi jajkami. (...) My musimy pamiętać, że im prędzej wytlumaczymy masom miast i wsi, że nie walczymy z religią, a tylko z klerem [sic!], tym prędzej zwycięstwo na tym odcinku będzie przeprowadzone*¹⁵.

---

¹¹ J. Wielgosz, *W 40-lecie powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1948-1988 Kraków – Nowy Sącz – Tarnów*, Kraków 1988, s. 58.64-67; W. Raczkowski, *Rozwój organizacyjny PZPR...*, dz. cyt., s. 242-243.

¹² Por.: A. Chwalba, *Dzieje Krakowa...*, dz. cyt., s. 235-236.

¹³ AP Kr, PZPRKWKr 2, k. 192, *Komitet Wojewódzki [PZPR] I Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza, 25 i 26 czerwca 1949*.

¹⁴ Tamże, k. 213.

¹⁵ Tamże, k. 205.

Kluczowe było wystąpienie premiera J. Cyrankiewicza. Zaapelował on w przemówieniu o walkę światopoglądową nie tylko w miastach, ale również w wioskach, gdyż, jak oświadczył, *nie można realizować socjalizmu w mieście, nie budując go równocześnie na wsi*, lub jeszcze dobitniej: *będziemy budować socjalizm na wsi, który nie spadnie nam z nieba i nie przyniesie go pani z miasta*. Równie ważnym odcinkiem – w ocenie sekretarza KC – było odpowiednie „zagospodarowanie” środowiska szkolnego: *Mówiono tu o szkołach TPD, szkołach mających charakter świecki, które należy tworzyć tam, gdzie jest mocne zaplecze klasy robotniczej, gdyż i w tych szkołach tworzą się kółka młodzieży modlącej się. Nie wolno nam w tych szkołach opuszczać ręk, (...) usuwać ze szkół i odbierać prawo nauczania katechetom, którzy nadużywają szkoły przeciwko ustrojowi ludowemu, trzeba mieć za sobą możliwość otrzymania poparcia rodziców, aby mieć za sobą i kuratorium i większość rodziców takiej szkoły. Walka nasza z reakcyjną częścią kleru nie może toczyć się na jednym terenie, poza wszystkimi przedmiotami nauczania. Troską naszą winny być lepsze podręczniki, lepszy nauczyciel, organizacyjnie nie wolno nam wyzbywać się żadnego środka na tym szerokim froncie z przeciwnikiem reakcyjnym i klerem. Szkoły TPD będą naszą ofensywą i nie mogą być zamkniętymi twierdzami*¹⁶. Tak wyznaczona przez przedstawiciela rządu i jednocześnie partii linia ideologiczna była jasną wskazówką dla lokalnych działaczy, czego się od nich oczekuje w kwestii polityki wyznaniowej.

Wprowadzenie dekretu o ochronie wolności sumienia (5 sierpnia 1949 r.) stanowiło kolejne narzędzie w rękach partii do realizacji polityki wobec Kościoła. Relacjonując odprawę starostów powiatowych w KC PZPR na ów temat, w ramach obrad Egzekutywy KW PZPR w Krakowie w dniu 8 sierpnia, Witold Jaroński (II sekretarz KW PZPR) stwierdził, iż dekret ułatwia akcję polityczną wymierzoną w Kościół, a ponadto pozwala skutecznie chronić pozycje „księży patriotów”. Należy go również wykorzystać w celu zastraszenia „agresywnej” części duchowieństwa, i dlatego w dniach 7-8 sierpnia polecono starostom powiatowym w województwie przeprowadzenie rozmów z proboszczami w związku z ogłoszonym dekretem. Dano do zrozumienia, iż w trakcie tych rozmów uzyskuje się możliwość oddziaływania na poszczególnych proboszczów – pozytywnych i wrogich¹⁷. Doświadczenia zebrane z odbytych rozmów z proboszczami zostały omówione podczas kolejnej egzekutywy w dniu 18 sierpnia 1949 r., gdzie stwierdzono, iż przyniosły oczekiwany efekt, gdyż *kler został wytrącony z bezpośredniej akcji*¹⁸. Podczas plenum KM PZPR w Krakowie w sposób jedno-

¹⁶ Tamże, k. 219.

¹⁷ AP Kr, PZPRKWKr 188, k. 112, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Krakowie z 8 sierpnia 1949*.

¹⁸ AP Kr, PZPRKWKr 188, k. 130, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Krakowie z 18 sierpnia 1949*.

znaczny wyznaczono sobie kolejny cel, który polegał na walce z „reakcyjną częścią kleru” i skłócaniu duchowieństwa między sobą. Szczególny akcent w tych sprawach kładziono na środowisko krakowskie¹⁹.

Przykładem ścisłej współpracy pomiędzy KW PZPR a Prezydium WRN i WUBP w sprawach dotyczących zagadnień kościelnych była interwencja poczyniona w kwietniu 1950 r. przez Wydział Propagandy KW w odniesieniu do osoby proboszcza mariackiego ks. Ferdynanda Machaya. Wspomniany Wydział polecił kierownictwu Prezydium WRN spowodować wezwanie księdza na rozmowę do urzędu w sprawie „szerzącego się bandytyzmu w mieście”. Polecenie było realizowane nie w sposób urzędowy, lecz telefonicznie. Zbigniew Eustachiewicz – wiceprzewodniczący Prezydium WRN telefonicznie powiadomił urząd parafialny o obowiązku zgłoszenia się proboszcza na rozmowę w tym samym jeszcze dniu do Prezydium WRN. Ponieważ nie zastano duchownego, jeszcze dwukrotnie ponawiano wezwania telefonicznie. W końcu uzyskawszy informację o obowiązkach duszpasterskich, które uniemożliwiają stawienie się ks. Machaya na wezwanie przewodniczącego WRN – postanowiono sporządzić z tego tytułu stosowną notatkę urzędową, którą przekazano do Wydziału V WUBP²⁰.

Wprowadzenie dekretu o obsadzie stanowisk kościelnych (9 lutego 1953 r.) otworzyło jeszcze większe możliwości różnicowania duchowieństwa w zależności od jego stosunku do władz państwowych. Podczas posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w dniu 16 grudnia 1955 r., podsumowując dokonania na tym polu, kierownik Wydziału ds. Wyznań Prezydium WRN Stefan Pacholek ubolewał nad licznym udziałem zakonnic w upaństwowionym „Caritasie” oraz próbami organizowania młodzieży w chórach kościelnych i kółkach ministranckich. Efekty pozyskiwania księży do ruchu postępowego uznał za umiarkowane. Liczbę księży sympatyzujących z tym ruchem szacował na 150 osób, zwracając uwagę na największą liczebnie grupę tzw. wahających się kapłanów. Omawiając politykę wydziału, którym kierował w stosunku do tzw. księży wrogich zwracał uwagę: *Za przeciąg 1953 roku usunęliśmy 6 księży, w tym roku usunięto tylko jednego z terenu Jaworzna, oprócz tego wysłaliśmy jeszcze dwa wnioski o zmianę, ale dotychczas są one jeszcze nie załatwione. Rozmowy w Prezydiach PRN są przeprowadzane, ale przeważnie przeprowadzają je pracownicy Referatu Wyznań, które dość często nie są należycie przygotowane*²¹. Aby osiągnąć zamierzony cel,

---

¹⁹ Trzeba walczyć z reakcyjną częścią kleru, nam zależy na tym, ażeby wróg był skłócony między sobą. Zadaniem naszym jest wiedzieć, jacy księża są na danej dzielnicy. (...) Zwrócić należy uwagę na księży, szczególnie na terenie Krakowa, gdzie kler jest silny (...) – AP Kr PZPRKMKr 13, k. 22, Protokół z plenum KM PZPR z 13 maja 1949.

²⁰ AP Kr, WRN Kr 16 (101818 – mikrofilm), k. 447, Notatka służbowa (29 kwietnia 1950).

²¹ AP Kr, PZPRKWKr 223, k. 284, Protokół nr 45/55 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Krakowie z 16 grudnia 1955 (w przypadku usuniętego w listopadzie proboszcza z parafii Jaworzno, chodziło o osobę ks. Stanisława Bajera – więcej na ten temat w dalszej części pracy).

sekretarz KW PZPR Edward Gabara bez ogródek wskazywał rozwiązanie: *Trzeba, aby w oparciu o dostateczne materiały skompromitować kilku księży, mówić o nich w prasie, na zebraniach pokazywać z kim są powiązani i czyim interesom służą, a na pewno to w poważnym stopniu przyczyni się do osłabienia ich autorytetu*²². Idąc za tym tokiem myślenia, jeszcze inny towarzysz proponował rozwiązanie spopularyzowania wśród ludności książek antychrześcijańskich. *Ferment wśród księży rośnie – ten ferment jest dla nas zdrowy i w miarę jak będzie on wzrastał – my będziemy osiągać coraz lepszą sytuację – dodawał następny mówca*²³. Na zakończenie zabrał głos I sekretarz KW PZPR Stanisław Brodziński, który podsumowując dyskusję, stwierdził: *Trzeba ubojować nasz aktyw partyjny i wzmacniać bojowość naszego aparatu państwowego, trzeba wychodzić z tą walką na bazie klasowej, trzeba demaskować kler oraz czyim interesom on służy. Trzeba pokazywać, że w obronie spekulantów występuje sam bp Jop, pokazywać tę ilość mieszkań, którą zajmuje przy tak trudnej sytuacji mieszkaniowej, trzeba umiejętnie wykorzystać ich powiązanie z kulactwem i o tym powinna pisać nasza prasa*²⁴. W końcowych wnioskach polecono: wystąpić do władz centralnych o przeniesienie seminarium częstochowskiego i „stalinogrodzkiego” (katowickiego) poza Kraków, poprzez organizację harcerską w szkołach „zadbać”, aby frekwencja uczniów na ostatniej szkolnej lekcji, którą była gdzieniegdzie jeszcze religia, była jak najmniejsza oraz zobowiązać Prezydium WRN w Krakowie do przejścia cmentarzy parafialnych od Kościoła i przemianowania ich na komunalne²⁵. Odpowiedzialny za Referat Organizacji Wydzielonych – Paweł Cyganik otrzymał z KW PZPR zadanie, aby sprawy duchowieństwa były omawiane również na egzekutywach komitetów miejskich i powiatowych PZPR, przynajmniej raz na pół roku, oraz co miesiąc na naradach kolektywów miejskich i powiatowych. Pozostali uczestnicy spotkania również otrzymali wskazówki co do bieżących zadań w sprawach kościelnych²⁶.

Aktywność na polu wyznaniowym kierującego ROW Pawła Cyganika znajdowała również swój wyraz podczas posiedzeń plenum KM PZPR. W ramach obrad tegoż gremium w dniu 6 września 1956 r. zabierając głos, powiedział: (...) *sprawa wychowania ideologicznego całego społeczeństwa i członków partii łączy się z pewnymi pociągnięciami administracyjnymi. Trzeba pamiętać, że nasze*

²² Tamże, k. 287.

²³ Tamże, k. 287.289.

²⁴ Tamże, k. 290.

²⁵ Tamże, k. 291.

²⁶ Tamże, k. 311-316. W obradach Egzekutywy poświęconej sprawom kościelnym uczestniczyli zaproszeni: Paweł Cyganik (kierownik Referatu Organizacji Wydzielonych KW PZPR); Marian Skarbek (kierownik Wydz. Propagandy KW PZPR); Bonifacy Łukasiewicz (kierownik Wydz. Oświaty KW PZPR); Stefan Pacholek (kierownik Wydz. ds. Wyznań przy Prezydium WRN); oraz Stanisław Florek (naczelnik Wydz. VI WUdsBP w Krakowie).

możliwości uwarunkowane są także sytuacją międzynarodową. Obserwujemy, że kler od kilku lat przestawia się na pracę wśród społeczeństwa poprzez aktyw katolicki, co jest bardziej niebezpiecznym objawem. Trudności w walce z tymi przejawami polegają i na tym, że powołane organy niezbyt reagują na podobne wystąpienia. Trzeba, by Referat Wyznań z miejsca reagował na wystąpienia księży, dawał im upomnienia, zawiadamiając jednocześnie ich władze zwierzchnie, co później ma wpływ na ewentualne karne zwalnianie księży z zajmowanych stanowisk. Przede wszystkim należy jednak przeprowadzić robotę na samym dole, najpierw z towarzyszami i ich rodzinami²⁷.

Istotną przeszkodą – jak się okazywało – w realizowaniu wytycznych partii w walce z Kościołem było uleganie nastrojom religijnym samych członków partii i ich rodzin. Jakkolwiek problem ten traktowano zawsze bardzo poważnie, w praktyce nie udało się jednak całkowicie wyeliminować tego zjawiska w szeregach partyjnych²⁸. W tym też upatrywano nieudolność działań w stosunku do Kościoła katolickiego Prezydium MRN w Krakowie, które – pomimo wyraźnych zaleceń KM PZPR – odnoszących się do likwidacji kin przykościelnych, przejęcia przez władze miejskie Wawelu wraz z kryptą dla zasłużonych na Skałce oraz „systematycznego usuwania emblematów religijnych z miejsc publicznych”, niewiele w tej sprawie zdołało uczynić²⁹. Paradoksalnie okazywało się, że pomimo zmasowanej propagandy antyreligijnej, nie tylko społeczeństwo nie poddało się jej, ale i siewcy ideologii materialistycznej nie potrafili całkowicie odciąć się od wartości religijnych, w cieniu których toczyło się życie codzienne w epoce PRL. Kuriozalnie w tym kontekście brzmiały – po 12 latach walki ideologicznej z Kościołem – słowa oburzenia zawarte w referacie przygotowanym dla KM PZPR w Krakowie: *Uważaliśmy też, że ta sprawa sama się jakoś rozwiązuje, że ludzie jakoś sami się zmieniają, czy to w procesie produkcji, czy też w inny sposób. (...) Problemy wyznaniowe dla większości członków [KM PZPR – P. M.] są obce i przytłoczone elementem klerikalnym pracującym w poszczególnych jednostkach organizacyjnych, a nawet większość kierowników tych jednostek znamionuje gorliwą wierność dla Kościoła*. Jako przykład podawano członka Plenum Komitetu Dzielnicowego Stare Miasto, a równocześnie kierownika Wydziału Społeczno-Administracyjnego, który nie tylko nie zadbał o ateistyczne wychowanie swojego dziecka, ale osobiście uczestniczył wraz z rodziną w uroczystościach religijnych. Ponadto, w rozmowach z towarzyszami partyjnymi miał przekonywać ich o stałości dogmatów religijnych (!). Również inni ak-

---

²⁷ AP Kr, PZPRKMKr 20, k. 90-91, *Protokół z posiedzenia Plenum KM PZPR w dniu 6 września 1956*.

²⁸ Ukrywanie przynależności do partii przez działaczy miało miejsce najczęściej podczas pobytów w szpitalach, wśród nauczycielstwa w szkołach, jak też z okazji obchodów różnych uroczystości rodzinnych – zob.: tamże, k. 87-91.

²⁹ AP Kr, PZPRKMKr 20, k. 110, *O działalności kleru na terenie miasta Krakowa [1956]*.

tywiści partyjni, zajmujący kierownicze stanowiska w administracji, mieli mniej lub bardziej skryty udział w praktykach religijnych – przez co, jak podkreślano, sprzyjali atmosferze występowania z petycjami do władz wyznaniowych o zezwolenia na procesje, pielgrzymki czy budowy obiektów sakralnych³⁰.

Rok 1956 stanowił czytelną, nawet dla aktywistów partyjnych, cezurę możliwości ideologicznego formowania polskiego społeczeństwa na modłę sowiecką. Wysilek partyjno-państwowy nie przyniósł oczekiwanych efektów w terenie. Partia nie pogodziła się jednak ze swoją porażką i wkrótce podjęła nową ofensywę wobec Kościoła.

B. Organa administracyjne

Narzędziem służącym realizacji polityki wyznaniowej wyznaczonej przez partię były organa administracji terenowej. Bezpośrednio po II wojnie światowej sprawy wyznaniowe podlegały kompetencjom Departamentu Wyznań Ministerstwa Administracji Publicznej (1 stycznia 1945 r. – 19 kwietnia 1950 r.). W miastach wojewódzkich powołano do istnienia Urzędy Wojewódzkie, w ramach których funkcjonowały Wydziały Społeczno-Polityczne, wydzielone z wcześniejszych Wydziałów Administracyjnych. Ich zadaniem było między innymi dokumentowanie i kontrolowanie działalności Kościoła rzymskokatolickiego i związków wyznaniowych oraz prowadzenie bieżącej polityki wyznaniowej wedle nadsyłanych z MAP w Warszawie instrukcji³¹. Na czele Urzędu Wojewódzkiego stał wojewoda, który wykonując uchwały WRN, odpowiadał za pracę Urzędu i wchodzących w jego skład Wydziałów. W Wydziale Społeczno-Politycznym za jego funkcjonowanie bezpośrednio odpowiedzialnym przed wojewodą był naczelnik Wydziału oraz przydzielony mu referent³².

Pierwsze jawne posiedzenie WRN w Krakowie (24 stycznia 1945 r.) rozpoczęło proces powstawania struktur terenowych administracji państwowej i samorządu terytorialnego. Na czele WRN stanął Tadeusz Woner z Stronnictwa Ludowego (SL), któremu przydzielono do pomocy 6 zastępców – w tym 3 z PPR. WRN liczyła wówczas 21 członków, lecz już wkrótce jej grono poszerzono do 120 osób (czerwiec 1946 r.)³³. Kolejnym etapem tworzenia zrębów administracji było powołanie w 1946 r. Miejskiej Rady Narodowej (MRN). Na czele liczącej 72 osoby MRN stanął Aleksander Żaruk-Michalski (PPS). Następną fazą działań był wybór prezydenta miasta, który miał swoją – właściwą dla całego systemu władzy komunistycznej – specyfikę, gdyż w zasadzie został dokonany w ścisłym

³⁰ Tamże, k. 108-109.

³¹ Por.: B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska...*, dz. cyt., t. 1, s. 128.

³² R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, dz., cyt., s. 24.

³³ A. Chwałba, *Dzieje Krakowa...*, dz., cyt., s. 129.

gronie lokalnych przywódców czterech partii politycznych tworzących obóz władzy, zwany też obozem lubelskim bądź PKWN, a reprezentowanych w Wojewódzkiej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Politycznych (WKPSP)³⁴. Na mocy tych ustaleń podzielono się władzą: przedstawiciel PPR miał być każdorazowo prezydentem miasta, a PPS – wojewodą. W ten sposób dotychczas urzędujący prezydent miasta Krakowa A. Żaruk-Michalski (PPS), został zastąpiony przez Alfreda Fiderkiewicza (PPR), z kolei wojewodą został Adam Ostrowski (PPS) w miejsce Feliksa Mitury (PPR)³⁵. Tak zorganizowana władza zapewniała skrupulatne realizowanie dyrektyw politycznych, w tym wyznaczonych, na każdym szczeblu decyzyjnym.

Podległy wojewodzie Urząd Wojewódzki usytuowany był przy ulicy Basztowej 22³⁶. Obsadę Wydziału Społeczno-Politycznego w Urzędzie Wojewódzkim – według stanu na wrzesień 1946 r. – tworzyło 26 osób³⁷. W pierwszym okresie swej działalności Wydział dzielił się na oddziały, na których czele stali kierownicy: polityczny (dr Stefan Drozd); porządku publicznego (mgr Józef Sokołowski); stanu cywilnego i wyznań (mgr Kazimierz Nowicki). Poza tym kancelaria zatrudniała 4 osoby. Stan osobowy Wydziału tworzyli również pracownicy pomocniczy, np. woźni³⁸. Liczba pracowników Wydziału ulegała stałej fluktuacji. Poniższa tabela przedstawia próbę rekonstrukcji obsady naczelników Wydziału Społeczno-Politycznego w latach 1945-1950 w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie³⁹.

Tabela 1: Naczelnicy Wydziału Społeczno-Politycznego przy Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie w latach 1945-1950

IMIĘ I NAZWISKO	OKRES SPRAWOWANIA FUNKCJI
Zofia Zołątkowska	(1945?)
Józef Lib	(11 lutego 1946 – 30 marca 1947)
Kazimierz Soliński	(? – do 18 kwietnia 1947 oraz w 1950 p.o. Naczelnika Wydziału)

³⁴ Tamże, s. 131.

³⁵ R. Sady, *Kraków i jego dzielnice 1945-2002*, Kraków 2002, s. 15-16.

³⁶ Tamże, s. 14.

³⁷ AP Kr, UW II 4152, k. 5, *Lista płacnicza* [wrzesień 1946]. Wśród osób pobierających wynagrodzenie przy 3 osobach nie podano wysokości zarobków, co może sugerować, że były nieetatowymi pracownikami.

³⁸ AP Kr, UW II 4152, k. 11, *Wydział Społeczno-Polityczny* [1946?].

³⁹ Czas mianowania referendarzem Alfreda Pagacza (1 czerwca 1945 r.) pozwala wysnuć wniosek, że Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie rozpoczął swoją działalność co najmniej od czerwca 1945 r. – AP Kr, UW II 4152, k. 15, *Wykaz pracowników Wydziału Społeczno-Politycznego*.

IMIĘ I NAZWISKO	OKRES SPRAWOWANIA FUNKCJI
Alfred Pagacz	(18 kwietnia 1947 – maja 1948)
Zbigniew Wierzbicki	(1948)
Róża Maria Grikowa [Grik]	(sierpnia 1949 – maja 1950)

Źródło: Wykaz sporządzony na podstawie szczytkowych sprawozdań zawartych w: AP Kr, UW II 4152; AP Kr, UW II 1065; AP Kr, UW II 0963; Z. Zblewski, *Lib Józef*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, 2002, nr 17, s. 283-287.

Częste zmiany na tym stanowisku były zapewne spowodowane zdobywaniem doświadczeń w pracy na odcinku kościelnym, a w niektórych przypadkach niekompetencją zatrudnionych w tych agendach pracowników, na co wielokrotnie zwracali uwagę nadzorujący ich działalność urzędnicy.

W starostwach powiatowych sprawy wyznaniowe podlegały Referatom Społeczno-Politycznym. Referaty (Wydziały) Społeczno-Polityczne przy starostwach powiatowych posiadały swoją obsadę personalną, począwszy od stycznia 1945 r. Kontrole przeprowadzane w tychże jednostkach administracyjnych niejednokrotnie obnażały ich niedomagania, a nawet brak znajomości „metod postępowania z duchowieństwem” wśród niektórych pracowników powiatowych wydziałów⁴⁰.

Tabela 2: Naczelnicy Referatów (Wydziałów) Społeczno-Politycznych w powiatach woj. krakowskiego [1946-1950?]

STAROSTWO	IMIĘ I NAZWISKO	DATA ROZPOCZĘCIA PRACY W WYDZIALE SPOŁECZNO-POLITYCZNYM
Biała	Stanisław Bielewicz	20 lutego 1945 r.
Bochnia	Adam Zaczyński	20 stycznia 1945 r.
Brzesko	Kazimierz Godel	b.d.

⁴⁰ Potwierdzeniem tego jest notatka sporządzona po zakończeniu inspekcji w województwach i powiatach, dotycząca pracy aparatu wyznaniowego w 1950 r.: *Na odprawie referentów wyznaniowych w dniu 12 V w Białymstoku, referent z powiatu Bielsk mówi: „po co tyle fatygi z klerem? należy z nimi robić tak, jak to było w Rosji w 1917 r. – popa w łeb i do kanału”.* (...) Przytoczone wypowiedzi wykazują, że w wielu wypadkach praca referentów wyzn[aniowych] napotyka w terenie na brak warunków niezbędnych do działalności po linii wyznaniowej naszego aparatu. Te warunki może stworzyć jedynie kierownictwo Partii na szczeblu województw i powiatów. Wyrażać się to powinno: 1. w doborze odpowiednich kandydatów do pracy w ref. Wyzn[aniowych] i nie odrywanie ich od innych czynności; 2. udostępnienie stałych kontaktów z kierownictwem Partii, PRN, z władzami bezpieczeństwa; 3. zapewnienie ref[erentom] wyzn[aniowym] pomieszczeń możliwie dobrych i obowiązkowo oddzielnych, z uwagi na ważność spraw; 4. pomoc w lokomocji przy wyjazdach służbowych w teren – AAN, UdW, 144/1, k. 7-8, Notatka dla Dyrektora Urzędu Wyznań dotycząca niedomagań w pracy aparatu terenowego do spraw wyznań [1950].

STAROSTWO	IMIĘ I NAZWISKO	DATA ROZPOCZĘCIA PRACY W WYDZIALE SPOŁECZNO- -POLITYCZNYM
Chrzanów	Bronisława Prostack	b.d.
Dąbrowa Tarnowska	Stefan Schonthaler	b.d.
Kraków	Władysław Strzelichowski	b.d.
Limanowa	Franciszek Gawlak	15 maja 1945 r.
Miechów	Stanisław Pękala	5 lutego 1945 r.
Myślenice	Krzysztof Srokowski	b.d.
Nowy Sącz	Roman Marmon	b.d.

Źródło: AP Kr, UW II 4152, k. 53, *Starostwa Powiatowe – Referat Społeczno-Polityczny*.

W przypadku starostw: Nowy Targ, Olkusz, Tarnów, Wadowice i Żywiec – wśród pracowników Wydziałów Społeczno-Politycznych ich liczba wahała się od 1 do 3 (np. Nowy Targ). Brakowało naczelników, co może świadczyć o trudnościach w doborze odpowiednich kandydatów na te, tak istotne dla polityki wyznaniowej państwa, stanowiska. Przekrój partyjny pracowników tychże wydziałów, tak w województwie, jak i w powiatach był w zasadzie jednolity, gdyż oscylował pomiędzy działaczami PPR a PPS. Spośród nich też wywodzili się późniejsi aktywni w walce z Kościołem pracownicy Urzędu ds. Wyznań (Leon Król), czy Urzędu Bezpieczeństwa (Krzysztof Srokowski)⁴¹.

Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Wojewódzkiego koordynując całość działań skierowanych przeciwko Kościołowi za pośrednictwem starostw, w drodze poufnej zlecał im sporządzanie wykazów fundacji kościelnych czy szczegółowych danych na temat parafii, duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, seminariów duchownych wyższych i niższych, stowarzyszeń kościelnych, „Caritatu” oraz źródeł finansowania działalności kościelnej. Sprawozdania te zaczęto opracowywać kwartalnie począwszy od października 1948 r. Na uwagę zasługuje sposób informowania starostw o tej akcji przez Urząd Wojewódzki, który zalecał ściśle tajny obieg ww. informacji, do których dostęp był zastrzeżo-

⁴¹ Leon Król (ur. 1914) w 1950 r. członek Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie. Od 16 lutego 1950 r. inspektor w tymże Wydziale – AP Kr UW II 4152, k. 39, *Wykaz pracowników Wydziału Społeczno-Politycznego (1950)*; oraz: *Kierownik Oddziału Personalnego Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Wydział Personalny do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego, Kraków 29 marca 1950*, [w:] tamże, k. 341; Krzysztof Srokowski (ur. 1920 r.) zatrudniony w Urzędzie Wojewódzkim 18 marca 1945 r., pracownik ww. Wydziału od 1947 r. radny w MRN w Myślenicach. Od czerwca 1947 r. zatrudniony w Wydziale V WUBP w Krakowie (wydalony z resortu w 1952 r.). – *Wykaz pracowników Wydziału Społeczno-Politycznego (Kraków, 22 maja 1947)*, [w:] tamże, k. 21; *Karta personalna: Krzysztof Srokowski (Myślenice, 15 maja 1945)*, [w:] tamże, k. 183; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945-1952). Rekonesans badawczy*, [w:] *Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946-1952*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 246-247.

ny starostom, a tylko „po dokładnym rozważeniu” przez tychże, „stosownie do okoliczności” wicestarostom, referentowi społeczno-politycznemu, względnie „innemu godnemu zaufania funkcjonariuszowi starostwa”⁴². Forma tego pisma wskazuje, iż władze gromadząc poufne informacje na temat Kościola, z jednej strony przygotowywały grunt pod przewidywaną definitywną walkę z nim, a z drugiej, nie były pewne akceptacji społecznej, nawet wśród pracowników państwowych, dla prowadzonej przez siebie polityki wymierzonej przeciwko wierzącej większości społeczeństwa.

Wraz z podpisaniem przez Kościół tzw. „Porozumienia” z państwem (14 kwietnia 1950 r.) 19 kwietnia powołano do istnienia Urząd ds. Wyznań, którego referaty przejęły sprawy wyznaniowe. Na mocy ustawy sejmowej z 20 marca 1950 r. likwidacji uległy stanowiska: wojewodów, starostów, burmistrzów i wójtów – które zastąpiono Prezydiami Rad Narodowych. Odtąd, to przewodniczący Prezydiów Wojewódzkich i Powiatowych Rad Narodowych przejęli odpowiedzialność za całokształt realizacji polityki partii w terenie, również w wymiarze wyznaniowym⁴³.

Przewodniczących Prezydiów PRN rekrutowano wedle klucza partyjnego, nie brakowało jednak i takich przykładów, kiedy na czele Prezydium PRN stawiano eksduchownego, który z zapałem przystępował do odgrywania powierzonej mu roli, jak to miało miejsce w Wadowicach: *Typowym okazem takiego wędrującego importowanego do powiatu prezesa rady narodowej jest niejaki Kasper Kantorowicz, prezes Wadowickiej Pow[iatowej] Rady Narodowej. Skąd ten eksteolog, oficer sanacyjny, znalazł się na liście SL, nie wiadomo, jak również nie wiadomo, skąd ten „budowniczy kasernianego samorządu” uznany został za kwalifikowanego prezesa samorządu w powiecie (...). Czym zaś zatrudnia się prezes, czy[m] zatrudnia Pow[iatową] Radę Narodową, wystarczy przeglądnąć ustalone przez niego „porządki obrad” tej instytucji. Na jednym z „roków” postawił uczestnikom narad problem do rozstrzygnięcia, „kto jest pierwszą osobą w powiecie, on, czy starosta”, który ostatecznie rozstrzygnięto na korzyść szefa PUB[P]*⁴⁴ [sic!]. Aby uniknąć podobnych przypadków na szczeblu referatów wyznaniowych, przewodniczący Prezydiów Rad Narodowych zobligowani byli do typowania w porozumieniu z komitetami partyjnymi na stanowiska kierowników referatów wyznaniowych *ludzi o odpowiednim poziomie politycznym i moral-*

⁴² AP Kr, UW II 3954, k. 116, *Naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego do Starostów Powiatowych (do rąk własnych)*, Kraków 16 marca 1948; por. też: AP Kr, UW II 1065, k. 273, *Telefonogram Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Wydział Społeczno-Polityczny do Starostów Powiatowych i Prezydentów miast Krakowa i Białej Krakowskiej*, Kraków 26 sierpnia 1949.

⁴³ Por.: B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska...*, dz. cyt., t. 1, s. 130.

⁴⁴ AP Kr, WRN Kr 16 (101818 – mikrofilm), k. 437-438, *Wyciąg z interpelacji poselskiej ob. Posła J. Putka* [Warszawa 23 marca 1950].

*nym, wyrobionych społecznie i posiadających niezbędne kwalifikacje zawodowe. Za niedopuszczalne uznano powoływanie na ww. stanowiska kandydatów którzy wykazali nieudolność w pracy*⁴⁵. Na tak odpowiedzialnym stanowisku zbierali cenne doświadczenie pracownicy, którzy wkrótce odegrali niepoślednią rolę w sprawach państwowo-kościelnych na szczeblu wojewódzkim, jak chociażby przewodniczący Prezydium PRN w Limanowej Stefan Pacholek, który w kwietniu 1950 r. stanął na czele referatu wyznaniowego WRN w Krakowie, którym kierował przez kilkanaście lat⁴⁶.

Nowo powstałe – na mocy uchwały Rady Ministrów z 17 kwietnia 1950 r. – przy WRN, MRN i PRN Referaty ds. Wyznań przejęły i kontynuowały prace prowadzone na odcinku polityki względem Kościoła w wymiarach prawnych wyznaczonych przez „Porozumienie”, dowolnie interpretowane przez władze państwowe. Wyrazem tego były instrukcje podawane na odprawach w Urzędzie ds. Wyznań w Warszawie z udziałem przedstawicieli KC PZPR i MBP – kierownikiem referatów wojewódzkich: *Tak więc pierwszym i najważniejszym zadaniem jest realizacja tego porozumienia w celu pozyskania mas wierzących, a będących pod wpływem Kościoła – dla zrealizowania 6-cio letniego Planu zbudowania podstaw Socjalizmu*⁴⁷. Należało nadal uzupełniać kartoteki ewidencyjne obejmujące: księży świeckich, zgromadzenia zakonne, szkoły katolickie, czy majątki kościelne. Ponadto zalecano zintensyfikować działalność w dziedzinach takich, jak: „cuda”, szkoły, „Caritas” oraz tzw. „księża patrioci”⁴⁸. Równocześnie przypominano pracownikom tychże referatów, iż są częścią aparatu administracyjnego państwa ludowego i nie ma w związku z tym mowy o działaniach podejmowanych w oderwaniu od niego bądź bez konsultacji. Sprawozdania z pracy tego referatu należało opracowywać w systemie doraźnym i okresowym, aby zapewnić nieprzerwany kontakt z tzw. terenem⁴⁹.

Obsada Referatu ds. Wyznań Prezydium WRN w Krakowie składała się z 4 pracowników: kierownika referatu (wydziału); starszego inspektora ds. wyznania rzymskokatolickiego; starszego inspektora ds. stowarzyszeń wyznaniowych, inspektora ds. wyznań nierzymskokatolickich oraz starszego referenta ds. ewi-

---

⁴⁵ AAN, UdW 127/10, k. 277, *Okólnik Nr 30 Prezesa Rady Ministrów z dnia 31 stycznia 1952 w sprawie referentów do spraw wyznań*.

⁴⁶ AP Kr, WRN Kr 27 (101829 – mikrofilm), k. 357, *Przewodniczący PRN w Limanowej* [Stefan Pacholek] *do Prezydium WRN w Krakowie, Limanowa 10 lutego 1950*; Stefan Pacholek był też w 1949 r. nietatowym członkiem WRN w Krakowie – AP Kr, WRN Kr 16 (101818 – mikrofilm), k. 36.57, *Skład osobowy WRN w Krakowie (31 grudnia 1949)*.

⁴⁷ AAN, UdW 84/139, k. 5, *Protokół z konferencji odbytej w Urzędzie ds. Wyznań z kierownikami referatów wyznaniowych w Prezidiach Wojewódzkich Rad Narodowych w dniu 15 lipca 1950*.

⁴⁸ Tamże, k. 5-6; AAN, UdW 127/10, k. 277, *Okólnik Nr 30 Prezesa Rady Ministrów z dnia 31 stycznia 1952 w sprawie referentów do spraw wyznań*.

⁴⁹ AAN, UdW 144/1, k. 1, *Sprawozdawczość* [1950?].

dencji i statystyki⁵⁰. Referatem kierował, wspomniany wcześniej, dotychczasowy przewodniczący PRN w Limanowej, Stefan Pacholek. Jego aktywność na tym stanowisku dawała o sobie znać w wielu przedsięwzięciach wymierzonych w duchowieństwo w województwie. Ilustracją tego niech będzie chociażby rozsyłane w marcu 1953 r. do Prezydium MRN i PRN polecenie sporządzenia charakterystyk wicedziekanów, proboszczów i administratorów parafii: *Celem pełnego oddania stanu należy przedstawić jaką popularność ma ks. dziekan, proboszcz itp. w tej parafii, czy cieszy się większym zaufaniem wśród ludności, czy jest lubiany, jaki procent ludności danej parafii może go popierać itp.*⁵¹. Dane te często służyły organom represji w pozyskiwaniu do współpracy wytypowanych tą drogą duchownych oraz różnicowaniu w stosunku do nich prowadzonej polityki wyznaniowej.

Z kolei powołany Referat ds. Wyznań Prezydium MRN w Krakowie liczył 2 osoby, były to: kierownik referatu i starszy referent ds. ewidencji i statystyki. Na czele referatu stał, również sprawdzony politycznie urzędnik, były członek Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie – Leon Król⁵².

⁵⁰ AAN, UdW 84/139, k. 5, *Protokół z konferencji odbytej w Urzędzie ds. Wyznań z kierownikami referatów wyznaniowych w Prezidiach Wojewódzkich Rad Narodowych w dniu 15 lipca 1950*. W 1955 r. na mocy uchwały Rady Ministrów, Referaty ds. Wyznań WRN zostały w ramach reorganizacji przemianowane na Wydziały ds. Wyznań – por.: R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, dz. cyt., s. 31. AAN, UdW 127/10, k. 162, *Instrukcja Nr 52 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 marca 1955 w sprawie zakresu działania i podziału funkcji w wydziałach i referatach do spraw wyznań prezydium rad narodowych*.

⁵¹ AP Kr, TJN 1/64, poz. 37, k. 21, *Prezydium WRN w Krakowie Referat ds. Wyznań do Prezydium MRN Referat ds. Wyznań, Kraków 10 marca 1953*; Dokument identycznej treści wysyłano do wszystkich PRN na terenie województwa.

⁵² AAN, UdW 127/10, k. 165, *Instrukcja Nr 52 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 marca 1955 w sprawie zakresu działania i podziału funkcji w wydziałach i referatach do spraw wyznań prezydium rad narodowych*. [W miastach poniżej 100 tys. mieszkańców obsada referatów MRN była jednoosobowa]; Leon Król (ur. 1914) w czasie okupacji szef Wydziału Propagandy Stronnictwa Ludowego. Po wkroczeniu Sowieców ujawnia się i podejmuje współpracę z Komendanturą Armii Czerwonej w Wieliczce. Skierowany do pracy w UB, jako informator o ps. „Hortus”, „Jurek” (I), a następnie pracownik PUBP w Wieliczce (od 1 marca 1945 r.) zajmuje się rozpracowywaniem PSL. 28 grudnia 1945 r. skazany zaocznie przez AK na karę śmierci. Rezydent WUBP w Krakowie o ps. „Żurek” (25 lutego 1949 r. – 16 lipca 1955 r.). Pełni w tym czasie równocześnie funkcję kierownika Komisji Księży przy ZBoWiD w Krakowie (1950-1955) oraz jest inspektorem Wydziału Społeczno-Politycznego w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie (1950 r.). Członek PZPR. Naczelnik Referatu ds. Wyznań MRN w Krakowie (od 1950 r.), a następnie kierownik Wydziału ds. Wyznań Prezydium WRN w Krakowie (1955-1972) – IPN Kr, 009/2066; AP Kr UW II 4152, k. 39, *Wykaz pracowników Wydziału Społeczno-Politycznego (1950)*; oraz: *Kierownik Oddziału Personalnego Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego Wydział Personalny do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego, Kraków 29 marca 1950*, [w:] tamże, k. 341; por. też: W. Baliński, *Ojciec Bonifacy Woźny (1907-1984)*, [w:] *Augustianie w latach 1905-1950. Odrodzenie ducha augustiańskiego w klasz-*

W ramach każdego powiatu w Prezydium PRN zatrudniony na stanowisku referenta wyznaniowego był jeden pracownik⁵³. W czasie odprawy kierowników referatów wyznaniowych z województwa, jaka odbyła się 14 lipca 1950 r., Antoni Bida – dyrektor Urzędu ds. Wyznań nakreślił program pracy nowo utworzonych referatów: (...) *Państwo Ludowe, dając nam do prowadzenia politykę wyznaniową, odcinek bardzo ważny dla naszego życia społecznego, kładzie na nas obowiązek czuwania klasowego i umiejętnego sposobu prowadzenia tej polityki, aby przeciwnik nasz, przeciwnik mądry o olbrzymim doświadczeniu, broniący swej klasy – nie był od nas silniejszym i nie mógł nas zasugerować. (...) Perspektywą na przyszłość jest przekształcenie Kościoła obsługującego klasę wyzyskiwaczy – na Kościół, który będzie dla wszystkich, Kościół, który nie będzie znał klas społecznych i który z całą świadomością będzie zdawał sobie sprawę, że znajduje się w państwie, gdzie nie ma wyzysku człowieka przez człowieka i gdzie istnieje społeczeństwo bezklasowe, społeczeństwo równe sobie. Druga perspektywa to wciągnięcie z pomocą Kościoła całych mas wierzących do wykonania zadań i planów Polski Ludowej oraz oddziaływania przez „Caritas” na świeckich działaczy katolickich⁵⁴. W ten sposób jasno wyznaczone zostały granice oddziaływania społecznego Kościoła na wiernych.*

Kolejna odprawa wojewódzkich referatów wyznaniowych, jaka odbyła się z udziałem delegatów KC PZPR w kwietniu 1951 r., podsumowywała rok zdobytych doświadczeń na polu „przekształcania Kościoła”: *Musimy unikać błędnego stawiania tez, awanturnictwa, zagalopowywania się i, z drugiej strony, nie brać pozorów za rzeczywistość. Trzeba wiedzieć, że Kościół jest nie tylko kultem religijnym, ale doczesną siłą polityczną. Nie należy żywić złudzeń, że ten Kościół da się zmienić, przerobić⁵⁵. Tak więc bardzo szybko zorientowano się, iż pomimo wymuszonego na episkopacie „Porozumienia”, siła oddziaływania społecznego Kościoła jest nadal zbyt duża, aby decydować się na zbyt radykalne kroki na tym etapie wzajemnej koegzystencji. Stawiano więc podczas konferencji pytanie,*

---

torze św. Katarzyny Aleksandryjskiej na Kazimierzu w Krakowie: okres międzywojenny i trudne wydarzenia roku 1950, red. E. Kania, Kraków 2008, s. 112.

⁵³ Niestety, nie udało się ustalić obsady personalnej referatów wyznaniowych w powiatach woj. krakowskiego. W następnych latach obsada personalna referatów wyznaniowych w WRN w Krakowie zwiększała się. W 1954 r. Referat ds. Wyznań przy WRN w Krakowie liczył 5 osób, na kolejny rok, tj. 1955 projektowano 7 etatów, a w 1957 r. 8 etatów. Referat wyznaniowy w MRN w Krakowie liczył w 1954 r. 3 etaty – AAN, UdW 27/5, k. 2-5, *Prezydium WRN, MRN i PRN w województwie krakowskim* [1954]; AAN, UdW 28/3, k. 6, *Projektowane etaty w referatach ds. Wyznań Prezydium WRN w r. 1955*; AAN, UdW 127/10, k. 356, *Projekt zmian w etatach Wydziałów ds. Wyznań oraz Referatów ds. Wyznań miast na prawach województw* [1957].

⁵⁴ AAN, UdW 84/139, k. 7, *Protokół z konferencji odbytej w Urzędzie ds. Wyznań z kierownikami referatów wyznaniowych w Prezydiach Wojewódzkich Rad Narodowych w dniu 15 lipca 1950.*

⁵⁵ AAN, UdW 84/139, k. 8, *Protokół z odprawy wojewódzkich kierowników Referatu do Spraw Wyznań z dnia 25 kwietnia 1951.*

w jaki sposób realizować aktualną politykę władz wobec Kościoła: *Jak należy postępować? Czy wziąć ostry kurs w kierunku likwidacji Kościoła, walki z religią, zwalczania wiary. To naturalnie byłoby życzeniem hierarchii kościelnej. To by bowiem pozwoliło jej występować w roli prześladowanego, przywdziawać męczeńską koronę, stroić się w piórka obrońców wiary. Ten ostry kurs, który nie jednym [sic!] się marzy, byłby sprzeczny z linią polityczną naszego Rządu. (...) Musimy pamiętać przy każdej akcji, że odniesiemy sukces, jeśli będziemy się kierowali przesłankami walki politycznej*⁵⁶. W miejsce otwartego represjonowania Kościoła należało więc stosować politykę umiejętnego wywierania nacisków na duchowieństwo w kwestii ścisłego przestrzegania postanowień „Porozumienia”. Szczególny akcent położono na formę tych kontaktów. W przypadku hierarchii kościelnej postanowiono, iż biskupi na rozmowy w szczegółowych kwestiach będą wzywani do Prezydium WRN przez przewodniczących lub członków Prezydium tychże rad, członków kurii będą zapraszały Referaty ds. Wyznań Prezydium WRN, dziekanów Prezydium PRN, a pozostałych duchownych Referaty ds. Wyznań PRN⁵⁷. W trakcie aranżowanych spotkań należało ocenić sposób zachowania się biskupa: *Jeśli biskup się nie liczy z Urzędem – lekceważyć jego życzenia* – instruował zebranych dyrektor Urzędu ds. Wyznań⁵⁸. W odniesieniu do pozostałej części duchowieństwa należało, w zależności od pozytywnej postawy, stosować – w porozumieniu z dyspozycyjnym Wydziałem Skarbowym – elastyczną politykę podatkową. Generalnie pracownicy referatów wyznaniowych mieli za zadanie utrzymywać stałą styczność z podległym sobie duchowieństwem. Referentom zalecano odpowiednią lekturę w postaci podręcznego kompletu książek *które należy przeczytać, rozpracować i zawsze mieć, aby do nich co raz zajrzeć*⁵⁹.

O aktywności krakowskiego urzędnika wyznaniowego – tow. (N.N.) Gonciarza, świadczy jego udział w dyskusji podczas wspomnianej odprawy w Urzędzie ds. Wyznań. W odpowiedzi udzielonej przez Antoniego Bidę, pobrzmiewała zapowiedź dążenia do rychłego uregulowania kwestii związanych z obsadą stanowisk kościelnych. Dyrektor Urzędu ds. Wyznań mówił: (...) *podstawy prawnej odnośnie [do] nominacji proboszczów i dziekanów nie mamy jeszcze. Ale przyjdzie taki czas, że będziemy to robić. (...) Nauczymy (...) biskupów liczyć się z wolą Państwa Ludowego. Jeśli tych wszystkich sługusów faszystowskich, opiekunów podziemia, przyjaciół obszarników posadzimy za kraty, będziemy mieli wdzięczność*

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ AAN, UdW 127/10, k. 278, *Okólnik Nr 30 Prezesa Rady Ministrów z dnia 31 stycznia 1952 w sprawie referentów do spraw wyznań*.

⁵⁸ AAN, UdW 84/139, k. 9, *Protokół z odprawy wojewódzkich kierowników Referatu do Spraw Wyznań z dnia 25 kwietnia 1951*.

⁵⁹ Tamże.

społeczeństwa. Czy masy są mocno oburzone za zamknięcie Kaczmarka? Nie! A dlaczego? Dlatego, że walkę tę rozegrano na płaszczyźnie walki politycznej, pokazano, że to wróg i masy nie uрониły żadnej lzy! Teraz my nie mianujemy proboszczów i dziekanów, ale musimy o każdej nominacji wiedzieć, kim są mianowani itd. (...) trzeba jeszcze poczekać, ta sprawa zostanie kiedyś uregulowana⁶⁰. Realizacja tych zapowiedzi doszła do skutku wraz z ogłoszeniem rządowego dekretu o obsadzie duchownych stanowisk kościelnych (9 lutego 1953 r.), który pozwolił władzom na prowadzenie – od dawna zresztą pożądaną – polityki „uznaniowej” w obejmowaniu stanowisk kościelnych przez duchowieństwo⁶¹.

Wykorzystywanie prawa o obsadzie stanowisk kościelnych do różnicowania duchowieństwa przez władze miało na celu wciąganie księży do tzw. ruchu postępowego, poprzez który jeszcze bardziej starano się wpływać na hierarchię kościelną w kierunku jej współpracy z rządem. Dostrzegano jednak brak dostatecznego zrozumienia przez referentów wyznaniowych roli, jaką mieli do spełnienia w tej materii. Przejawiało się to, z jednej strony, w postawie rezerwy i okazywanego braku zaufania przez tychże referentów „księżom patriotom” przy okazji kontaktów z nimi (*my wiemy dobrze, co w nim [tj. księdzu – P. M.] wewnątrz siedzi*), a z drugiej w utrwalaniu stereotypów w postępowaniu z tzw. „wrogim klerem”. W stosunku do „duchowieństwa pozytywnego” należało zmienić nastawienie, a w przypadku do pozostałej części zachowywać „godną i kulturalną postawę” w ramach relacji służbowych. Nie zalecano też nachodzenia księży w miejscach ich pracy duszpasterskiej, tj. na plebaniach, co znamionowało zasadniczą zmianę w kontaktach z duchowieństwem, gdyż zdawano sobie sprawę z ograniczonej efektywności dotychczas stosowanych metod, sprowadzających się często do „braku kulturalnego obejścia się z księdzem”: *W ten sposób nie potrafimy nigdy wciągnąć ogółu księży do pracy pozytywnej*⁶². Tymczasem chodziło o stworzenie znaczącego frontu wewnątrzkościelnego zdolnego przeciwstawić się biskupom w przypadku konfrontacji z władzami państwowymi.

W obliczu zmian politycznych w końcu 1956 r. dokonano modyfikacji w strukturach powiatowych referatów wyznaniowych przekazując ich kompetencje przewodniczącym i zastępcom Prezydiów PRN. Postulowano też wymianę tych pracowników wyznaniowych w Prezydiach WRN, którzy przejawiali na zewnątrz szczególnie nieprzejednaną postawę w stosunku do duchowieństwa⁶³.

---

⁶⁰ Tamże, k. 12-13.

⁶¹ *Dekret Rady Państwa o obsadzeniu duchownych stanowisk kościelnych, Warszawa 10 lutego [właśc. 9 lutego] 1953*, [w:] P. Raina, *Kardynał Wyszyński...*, dz. cyt., t. 1, s. 392.

⁶² AAN, UdW 127/12, k. 241.247, *Wnioski na odprawę w dniu 26 lutego 1955*.

⁶³ Formalna decyzja odnośnie do likwidacji powiatowych referatów wyznaniowych została podjęta 8 marca 1957 r. Zadania ich miały przejąć Wydziały Społeczno-Administracyjne – por.: B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska...*, dz. cyt., t. 1, s. 143; R. Gryz, *Państwo a Kościół...*, dz. cyt., 32.

Były to jednak ze strony władz państwowych – jak pokazała przyszłość – zabiegi obliczone bardziej na zyskanie na czasie w walce z Kościołem niż rzeczywista zmiana odniesienia w stosunku do Kościoła rzymskokatolickiego władzy komunistycznej.